Jan van den Broek

Groningen en het Drentse water

Verkenningen in de landschaps- en waterstaatsgeschiedenis van Centraal-Groningen

9

Kleisloot, Selwerderdiep en Boterdiep

Groningen 2015

Op het titelblad: het noordoostelijke deel van de stad Groningen op de plattegrond van Jacob van Deventer

9 Kleisloot, Selwerderdiep en Boterdiep

9.1 *'Twe staddepen'*

9.2 Kleisloot, *'Nye Graft'* en Boterdiep

9.3 Noorderhoogebrug

9.4 Slot

De 'twe staddepen' met elkaar verbonden (1470)

We zijn nu toe aan de bespreking van een bijzonder ingrijpende en gevolgenrijke gebeurtenis: de omlegging van het Hunzewater langs de noordzijde van de stad naar het westen. Merkwaardigerwijs vinden we ook van deze ingreep in de archieven geen vermelding. Toch zijn er in de schriftelijke bronnen een paar aanwijzingen die de veronderstelling ondersteunen dat in 1470 of 1471 Hunze en A op de noordwestelijke hoek van de stad bijeen zijn gebracht, en niet in 1522-1523, zoals vaak wordt geschreven.

In de eerste plaats is er de vermelding in een kroniek van '*twe staddepen*' als de plaats waar een nieuwe toren (de Kranetoren) werd gebouwd.[1] Er zijn goede gronden om aan te nemen dat met die twee stadsdiepen het Schuitendiep en het Hoornsediep, ofwel Hunze en Drentse A, zijn bedoeld.[2] Ook Ubbo Emmius deed dat in zijn grote geschiedwerk over de geschiedenis

1 F.A.H. van den Hombergh en E.O. van der Werff, *Sicke Benninge. Croniken der Vrescher Landen mijtten Zoeven Seelanden ende der stadt Groningen. Geschiedenis van Groningen en Ommelanden tot 1530*. 2 dln. (Den Haag 2012) 84-85.

2 Van den Broek, *Een kronkelend verhaal*, 165-166.

van Friese landen.[3] Verder is er een akte uit 1473, die doet vermoeden dat het Selwerderdiep een functiewijziging heeft ondergaan.[4]

Tot het met elkaar in verbinding brengen van de twee in oorsprong Drentse stromen kunnen militaire, nautische en waterstaatkundige motieven aanleiding hebben gegeven. Of men deze drie verschillende motieven destijds heeft onderkend weten we niet. Maar achteraf zijn ze wel te onderscheiden.

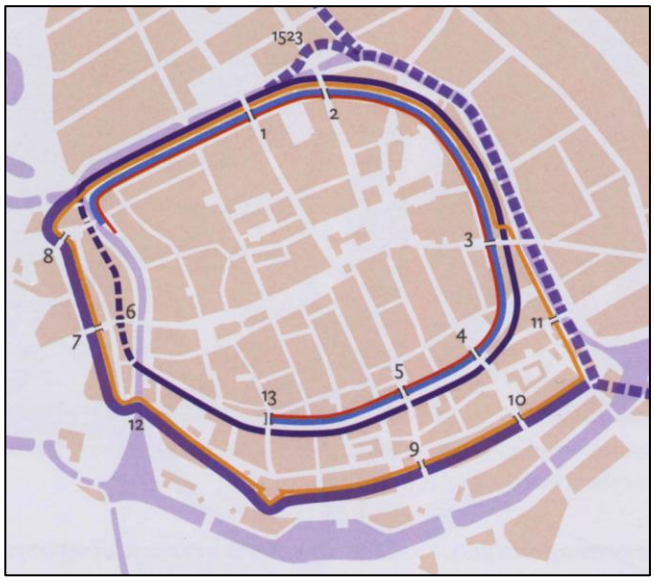

De verschillende fasen in de ontwikkeling van de vesting Groningen

1. Boteringepoort
2. Ebbingepoort
3. Poelepoort
4. Oude Oosterpoort
5. Oude Herepoort
6. (Binnen) A-poort
7. A-poort
8. Kranepoort
9. Herepoort
10. Oosterpoort
11. Steentilpoort (1517)
12. Marwixpijpen (1529)
13. Papenpoortje (ca. 1530)

Het kaartje is afkomstig uit de *Historische atlas van de stad Groningen* door Meindert Schroor.[5]

Op het bovenstaande kaartje staat bij de Ebbingepoort (2) het jaartal 1523. Deze datering is ontleend aan de passage in de kroniek van Sicke Benninge, op grond waarvan velen van mening zijn dat Hunze en A in dat jaar met elkaar in verbinding zijn gebracht.[6]

We zien de middeleeuwse muur (de rode lijn) en de bijbehorende gracht (lichtblauw), de wal van 1470 (donkerblauw), het bolwerk uit de Gelderse tijd en de modernisering van halverwege de zestiende eeuw (oranje) met de buitenste stadsgracht (de dikke blauwe lijn). Hierbij moet worden aangetekend dat de middeleeuwse stadsmuur aan de zuidwestzijde zeker heeft doorgelopen tot aan de Brugstraat. Het is niet duidelijk hoe de oostelijke kade eruit gezien heeft tussen de Brugstraat en het stukje muur dat nog in de noordwesthoek te zien is. Het lijkt erop dat daar, aan het tegenwoordige Hoge der A, geen muur heeft gestaan en dat men erop vertrouwde dat vanuit het westen, waar de oever laag was en het aangelegen land drassig, geen gevaar te duchten was.[7]

---

3 Ubbo Emmius, *Rerum Frisicarum Historia* (Leiden 1616) XXVI 400.

4 GrA T2100-219.1.

5 Meindert Schroor, *Historische atlas van Groningen. Van esdorp tot moderne kennisstad* (Amsterdam 2009) 14.

6 Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 463.

7 Zie ook: Jan van den Broek, *Welke Apoort bedoelt u? Aantekeningen over de westelijke toegang tot de stad Groningen* (2013) en Bert Tuin, 'De Middeleeuwse waterpoorten van Groningen', in: *Hervonden Stad 2014*, 87-102, aldaar, 91.

Rond 1470 hadden de oude stadsmuren van Groningen afgedaan. Om het moderne geschut op afstand te houden had een stad geen stenen muren, maar aarden wallen nodig waarin kogels konden 'smoren'. Die werden in 1470-1471 aangelegd, waarbij de Ommelanders kwamen helpen. Tegelijk werden nieuwe grachten gegraven. Aan de noord- en zuidzijde moest men diepe geulen in het keileem van de Hondsrug graven om water in de gracht te kunnen krijgen. Om de noordelijke gracht van water te voorzien leidde men het door het Schuitendiep aangevoerde Hunzewater door de nieuwe gracht heen.

Aan de westzijde legde men de wal op de westelijke oever van de A, of liever: op het eiland dat gevormd werd door A en Menrediep ter hoogte van de huidige Sledemennerstraat. Hier bevond zich de middeleeuwse haven van de stad. In verband met de fortificatie van het eiland tussen A en Menrediep verplaatsten de havenactiviteiten zich naar de plek waar de '*twe staddepen'* bij elkaar kwamen (de huidige 'Hoek van Ameland'). Dat was daarvoor een gunstige plaats, want de constante aanvoer van rivierwater door A en Hunze verhinderde opslibbing.

Bij de noordwesthoek van de nieuwe wal, en wel aan de binnenkant ervan, bouwde men een hoge toren. Die was nodig om over de wal te kunnen kijken. Sicke Benninge noemt deze toren later de Kranetoren, Ubbo Emmius spreekt – waarschijnlijk misleid door latere afbeeldingen, zoals die van Braun en Hogenberg uit 1575 – van een 'bakstenen bolwerk' ('*propugnaculum lateritium'*).[8]

Overigens was het nog niet zo eenvoudig om de Hunze ten noorden van de stad met de A te verbinden. Hiertoe moest de hoogte van de Hondsrug worden doorgraven. In de jaren negentig van de vorige eeuw is bij het graven van de put voor de parkeergarage op de Ossenmarkt vastgesteld dat de diepte van de gracht buiten het rondeel bijna 7 meter is geweest. De bodem van de gracht lag op -2,70 NAP. Onder in de gracht bevond zich een 1 meter dik pakket van zand- en kleilaagjes, waarschijnlijk als gevolg van getijdenwerking.[9]

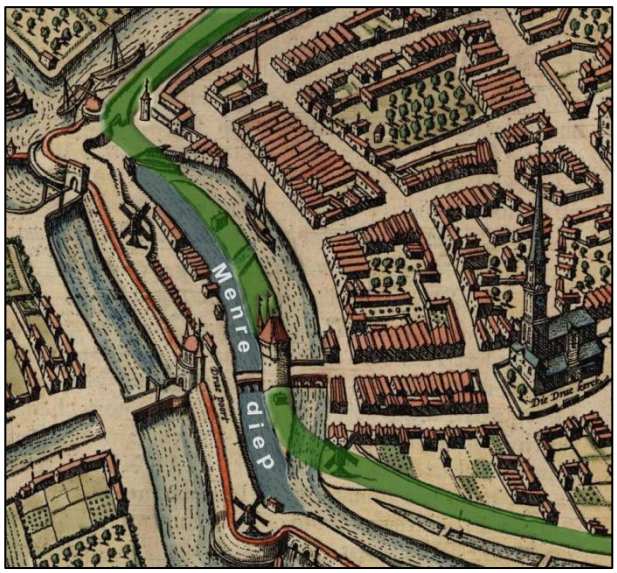

De nieuwe wal verdringt de haven

Bewerkte uitsnede van de stadsplattegrond van Braun en Hogenberg uit 1575. De weergegeven situatie is die van de late zestiende eeuw.

De gracht en hoge wal links van het Menrediep dateren in eerste aanleg uit de Gelderse tijd (1514-1536). Ze hebben nog ingrijpende veranderingen ondergaan in de jaren 40 en 50 van de zestiende eeuw.

8 Emmius, *RFH* XXVI 400. Emmius gaat bij het verhaal over de vereniging van A en Hunze uit van de kroniek die ook ik heb aangehaald, maar presenteert zijn interpretatie met meer zekerheid dan hij kan verantwoorden.

9 Gert Kortekaas, 'Archeologie in 1998' in: *Hervonden Stad* 6 (1999) 6-25, aldaar 12.

Vermoedelijk dienden de oevers langs A en Menrediep, in feite een eiland tussen de beide watergangen, in de middeleeuwen als losplaatsen. Zoals we zagen werd in de jaren 1470-1471 de nieuwe wal over het eiland heengelegd.

De vereniging van A en Hunze bij de Hoek van Ameland had ook een gunstige uitwerking op de waterstaatkundige situatie rondom de stad Groningen, maar we weten niet of dit effect een bewust nagestreefd doel is geweest. Door de afleiding van het door het Schuitendiep aangevoerde Hunzewater hoefde het vanuit Drenthe afkomstige water in elk geval niet meer over de Hoge Paddepoel heen. Dat was uiteraard gunstig voor de hoge kerspelen, maar evenzeer voor de aan de rivier gelegen lagere gebieden. We zagen dat de Paddepoel juist al heel lang een lelijk obstakel vormde voor een goede waterbeheersing.

In het (onwaarschijnlijke) geval dat de 'zeesluizen van 1365' tussen Harssens en de Mude er in 1470 nog zijn geweest, hebben ze door de omlegging van het Schuitendiep hun regulerende functie verloren. Ze zouden na 1470 alleen nog gediend kunnen hebben als uitwateringssluizen voor het Selwerderdiepje, dat vanaf dat tijdstip enkel een lokale rol speelde.

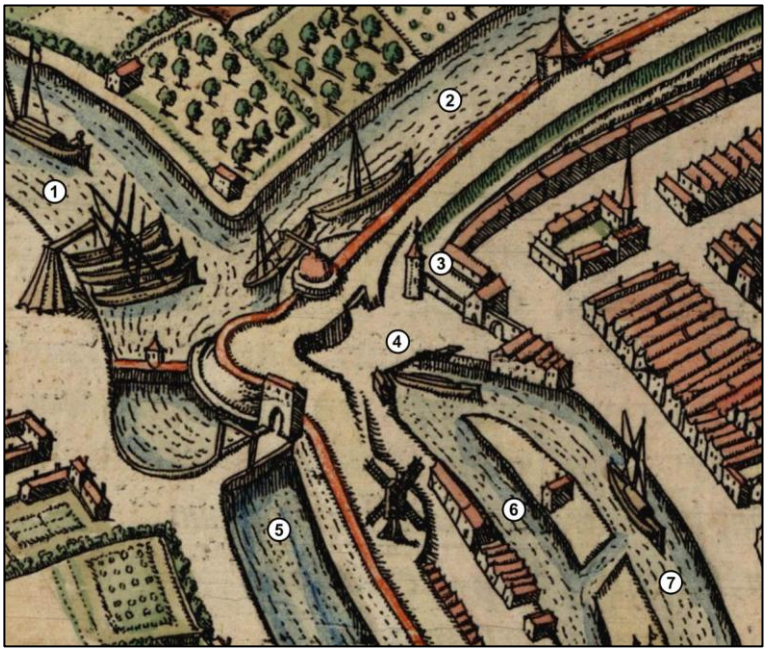

De noordwesthoek van de stad Groningen volgens Braun en Hogenberg (1575)

1. Reitdiep
2. Lopendediep (Hunze/Schuitendiep)
3. Kranetoren
4. Nieuwebrug
5. Stadsgracht
6. Menrediep
7. Drentse A/Hoornsediep.

Links boven het midden zien we de oude kraan; daarnaast de toren '*an de twe staddepen'* (3), die door kroniekschrijver Sicke Benninge '*Cranetooren*' wordt genoemd.

In de kroniek die doorgaans wordt aangeduid als 'de kroniek van Johan van Lemego', lezen we dat deze toren in 1471 is gebouwd. Deze was nodig om over het nieuwe bolwerk heen te kunnen kijken. Mede door de omlegging van de Hunze kon men na de aanleg van het bolwerk de nieuwe stadshaven op deze plaats inrichten.

In de jaren 1469-1471 zal de '*Nije brugge'* over de A duidelijker herkenbaar zijn geweest dan op dit plaatje het geval is. Hier zien we een open ruimte in plaats van een brug. Enkel een schuit doet vermoeden dat onder dit plein een brug schuilgaat.

De twee Kranepoorten op de afbeelding bestonden honderd jaar eerder al wel. Rechts zien we de oude Kranepoort in de middeleeuwse stadsmuur. Deze poort werd '*Lutke Kranepoort'* genoemd. Links is de nieuwe Kranepoort in het zestiende-eeuwse bolwerk afgebeeld. Die van het jaar 1470 zal wat verder naar het oosten hebben gestaan.

Op de westelijke oever van het Reitdiep, links boven op het plaatje, staat een tweede, nieuwe kraan. Deze is, blijkens de stadsrekeningen van die jaren, in 1569-1570 gebouwd. Tien jaar later, op 10 mei 1580, ging ze in vlammen op, aangestoken door de Staatsgezinde troepen die Groningen belegerden nadat de stad samen met stadhouder Rennenberg de zijde van koning Filips II had gekozen.

Hoek van Ameland

Zoals gezegd wordt doorgaans aangenomen dat Hunze en A pas in 1523 met elkaar in verbinding zijn gebracht. Men baseert zich daarbij op de volgende passage in de kroniek van Sicke Benninge: *'De stadt graft tusschen Botteringe poorte ende Cranen toren wordt in dessen voergenoemden jaer gegraven; ende dat deden sommige karspelen gelegen in Vrieslandt, de eertijts niet voer de stadt gegraven hadden. Ende de stadt leet daer twe nije stenen toren maken int bolwerck, men de worden niet reede in den selven iare.'*

'De stadsgracht tussen de Boteringepoort en de Kranetoren werd in dit jaar uitgegraven. Daaraan werd medewerking verleend door Ommelander kerspelen die eerder geen graafwerk ten behoeve van de stad hadden verricht. Het stadsbestuur liet daar twee nieuwe torens in het bolwerk bouwen, maar die werden in hetzelfde jaar nog niet voltooid.'[10]

Het werkwoord 'graven' in de originele tekst kan heel goed 'uitgraven' of 'door graven verbeteren' betekenen. Ik houd het erop dat Benninge hier bedoelt te zeggen dat men in 1523 een *bestaande watergang* heeft verbeterd, niet dat men een *nieuw kanaal* heeft gegraven.

Door de omlegging van de Hunze is er nergens meer een waterkerende sluis die de afstroom van het Drentse water reguleert.

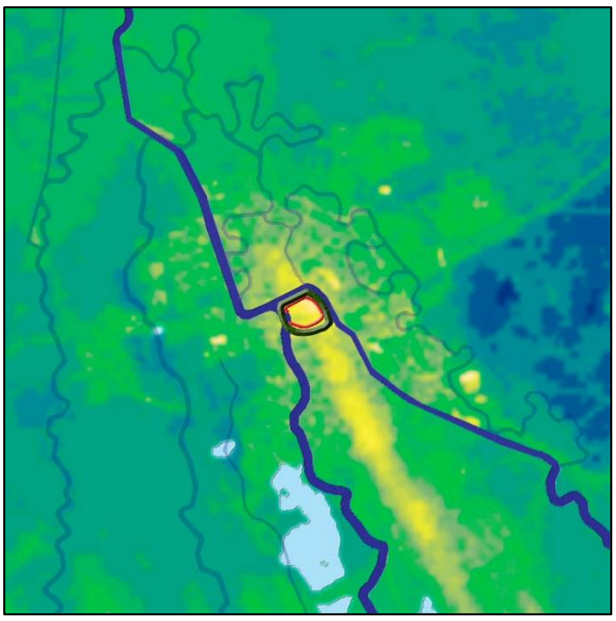

Hunze en A worden Reitdiep (1470)

[10] Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 463.

Met het verbinden van Hunze en A bij de Hoek van Ameland is een situatie ontstaan die gedurende enkele eeuwen is blijven bestaan. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw is daarin verandering gekomen. Toen, in de jaren 1866-1876 is het Eemskanaal gegraven, dat sindsdien alle water van Hunze en A naar de Eems afvoert.

Veel eerder, in 1673, waren ten noorden van de oude middeleeuwse stad de Grote Spilsluizen gebouwd. Bij de Visserbrug kwamen toen de Kleine Spilsluizen. Deze sluizen functioneerden tot 1877, het jaar waarin het Reitdiep bij Zoutkamp werd afgesloten met een zeewerende sluis.

Het Peizerdiep-gebied bleef via het Aduarderdiep afwateren op de benedenloop van het Reitdiep en het Lauwersmeer.

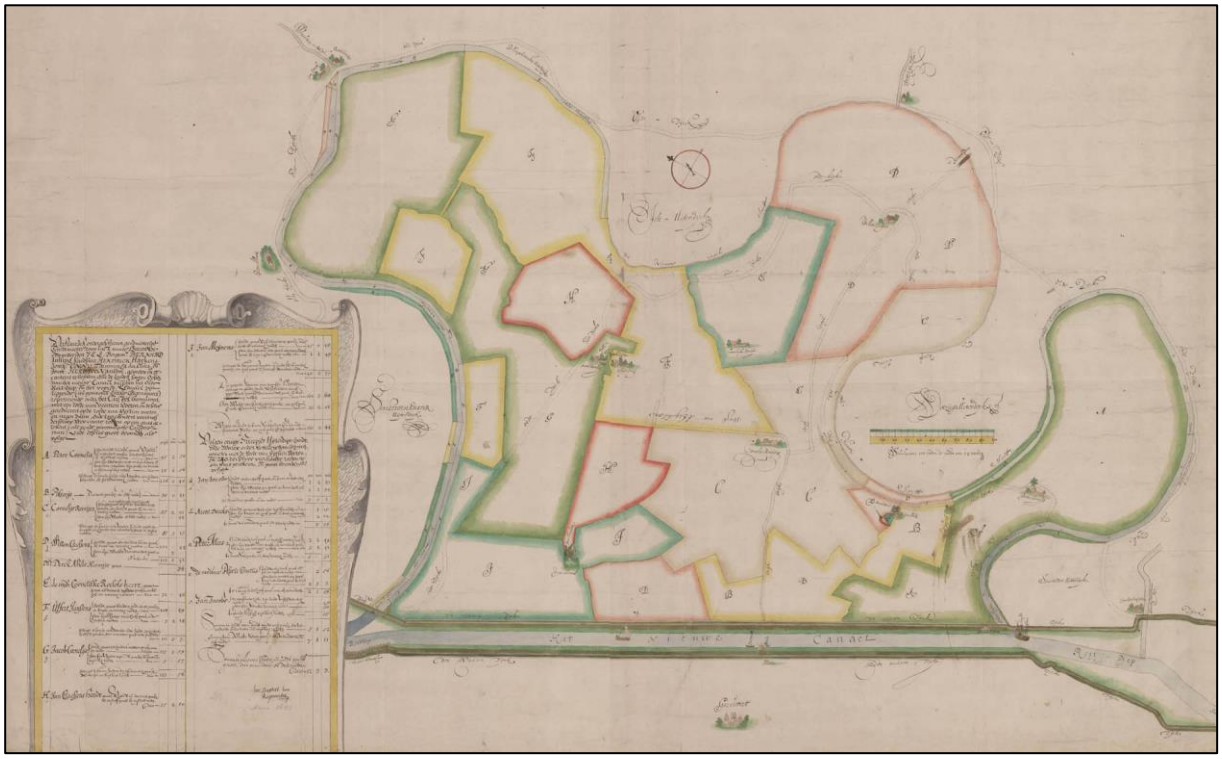

Afsnijding van de Raken bij Garnwerd (GrA T817-1578)

In 1643 of 1644 maakte Jannes Baptista van Regemortes een grote kaart van de landerijen tussen de kronkelende oude bedding van het Reitdiep (‘de Raken’) en het nieuwe kanaal langs Garnwerd.

Het noorden is links.

Al eerder is terloops melding gemaakt van de verbeteringen die in de zeventiende eeuw aan het Reitdiep zijn aangebracht. De belangrijkste zijn:

- 1624: rechttrekken van de Swalve (ten noorden van Oldehove)
- 1629: afsnijding van de Garnwerder Raken
- 1660-1661: afsnijding van het Adorper rak (de rivierkronkel bij Hekkum).

Het Reitdiep vanaf de Wetsingerzijl

Links op de foto is de kerk van Garnwerd zichtbaar.

Door het graven van het op de foto afgebeelde kanaalvak verloor ook de oude Winsumerzijl zijn functie. Al het water van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest moest toen geloosd worden via de in 1459 gebouwde Schaphalsterzijl. Omdat de capaciteit van die ene zijl te gering was, werd ten noorden ervan een nieuwe Winsumerzijl gebouwd (1638).

Behalve de bochten van de Raken had het stadsbestuur van Groningen ook nog twee andere rivierkronkels willen afsnijden, maar de Ommelanders verzetten zich met succes tegen dat plan.

Reitdiepsbocht bij Hekkum

Deze bocht – het ´Adorper Rak´, gelegen tussen Wierumerschouw en Oostum – is pas in de jaren 1660-1661 afgesneden.[11]

[11] E.J. Werkman, 'De doorgraving van het Adorper Rak' [1660-1661], in: *GVA 1939*, 168-177.

Het onderhoud van het Selwerderdiep geregeld (1473)

De hierboven afgebeelde, in tweevoud overgeleverde akte bevat een indirecte bevestiging van het feit dat Hunze en A in het kader van de verbetering van de stedelijke verdedigingswerken van de jaren 1470-1471 met elkaar in verbinding zijn gebracht. Tegelijk vormt deze tekst een brug naar een thema dat weliswaar geen Drents water betreft, maar dat ik toch in deze serie wil behandelen. Het gaat om een los eindje dat we bij de bespreking van de inlating van de stadshamrikken hebben laten hangen: de problematiek van de Kleisloot, *Nye Graft* en Boterdiep.

De akten van 1473 betreffen een overeenkomst die het stadsbestuur van Groningen en de (hoge) kerspelen van Drenterwolde met elkaar hebben getroffen over het onderhoud van het Selwerderdiep. De lage kerspelen van Drenterwolde (Engelbert, Middelbert en Noorddijk) deden niet mee. We hebben gezien dat zij voor hun ontwatering niet meer aangewezen waren op de (omgelegde) Hunze, maar loosden via de Scharmerzijl te Delfzijl en via de Winsumerzijl.

Er zijn niet voor niets twee exemplaren van deze akte: één exemplaar was bezegeld door de Stad en bestemd voor het Gorecht, en één voor de stad Groningen, bezegeld door de pastoors van de belanghebbende dorpen en het convent van Essen. De teksten zijn identiek, *mutatis mutandis.* Hieronder volgt een hertaling van de tekst die bestemd was voor de Gorechter dorpen.

GrA T2100-219.1 (9 juni 1473)[12]

Akte van overeenkomst tussen de stad Groningen en de kerspelen van het gericht van Selwerd, alsmede het klooster Essen inzake het onderhoud van het Schuitendiep.

[1] Wij, burgemeesters en raad van de stad Groningen, verklaren en betuigen met deze openbare akte dat wij in vriendschap een overeenkomst gesloten hebben met de gemeenschappen der kerspelen van het Gericht van Selwerd, te weten Westerbroek, Kropswolde, Wolfsbarge, Noordlaren, Onnen, Haren en Helpman, en met het klooster van Essen,[a] over het diep dat van boven zuidwaarts[b] naar beneden komt lopen aan de oostkant voorbij onze stad,

a Deze gebieden hebben vanwege hun afwatering belang bij het Selwerderdiep.
b Zo staat het in de originele tekst. Aangezien de afspraken in deze akte betrekking hebben op het Schuitendiep/Selwerderdiep moet hier 'noordwaarts' zijn bedoeld.

[2] en wel zo dat de genoemde gemeenschappen met het klooster het diep in goede staat, vrij, diep en ongehinderd houden van boven naar beneden tot aan de Steentil toe, die bij de Damsterweg ligt,[a] zonder medewerking en onkosten van onze stad, onverlet de visstallen[b] in het diep die aan de genoemde gemeenschappen of aan enig ander rechthebbende toebehoren.[c]

a Bedoeld is de voorganger van de brug die nog altijd dezelfde naam draagt.
b Met andere woorden: de 'visvijvers' die van oudsher in de rivier lagen en waren ontstaan door het bouwen van obstakels in het stromende water mochten blijven bestaan. Deze 'viskenijen' of *piscaturae* in de Hunze zijn we eerder tegengekomen in G&DW 2.
c Een gedeelte van het door de genoemde dorpen te onderhouden diep door het zuidelijke deel van het Groninger Oosterhamrik.

[3] En op dezelfde manier zullen wij het genoemde diep vrij, op diepte en ongehinderd houden tot aan het diep dat van onze stad noordwaarts naar Selwerd loopt,[a] zonder medewerking en onkosten van de gemeenschappen en het klooster.

a Het Selwerderdiep.

[4] En het diep zullen de genoemde gemeenschappen vanaf dat punt weer aanpakken waar wij met het onderhoud ophouden, en zullen het voortaan onderhouden zoals ze dat van ouds plegen te doen;[a] deze afspraken zullen beide partijen ten eeuwigen dagen naleven.

a De Gorechters moeten ook het stuk van de noordoosthoek van de stad tot aan Selwerd (de Borgham) onderhouden. Het feit dat ze vanouds gewoon waren dit te doen wijst op de oorspronkelijke functie van het Selwerderdiep: waterafvoer. Het doet tegelijkertijd vermoeden dat er iets gebeurd is waardoor de inwoners van het Gorecht van mening waren dat ze met het onderhoud konden ophouden.

[5] Wanneer iemand binnen de marke van Groningen het door de dorpen te onderhouden diep dempt of de loop van het water belemmert, waardoor zij schade ondervinden, beloven wij al datgene te doen wat in ons vermogen ligt om hun recht te laten wedervaren tegen degene die de hinder veroorzaakt.

[12] Een transcriptie van de originele tekst vindt men in Bijlage 1.

[6] Zonder alle arglist.
Dit beoorkonden wij met het zegel van onze stad.

[7] Gegeven in het jaar des heren duizend vierhonderd drie en zeventig, op woensdag naar Pinksteren,[a] toen Gosen van Dulk, Herman Koning, Johan Tedema en Johan Koenrades burgemeesters waren van onze stad.

a 9 juni 1473.

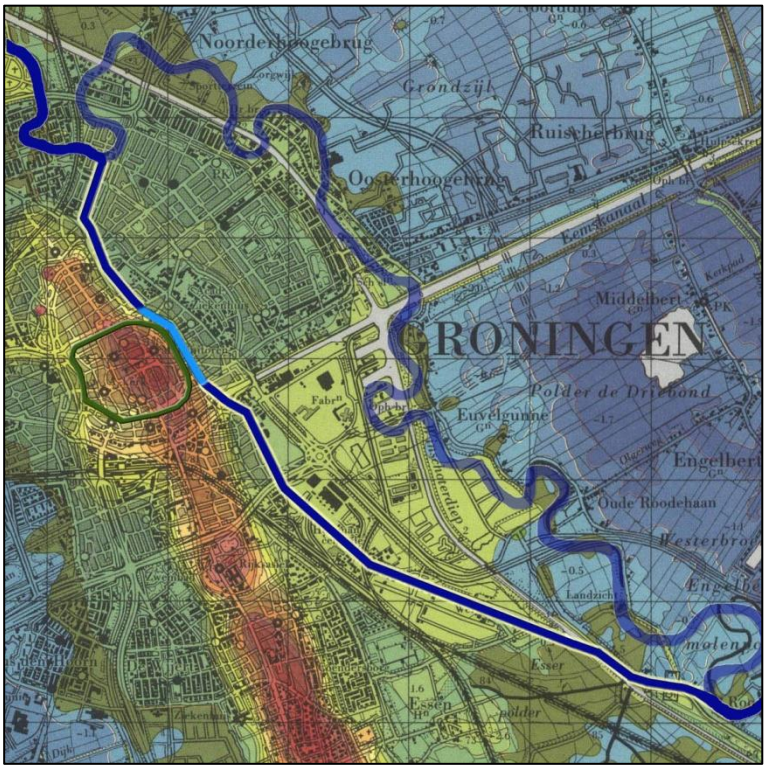

De regeling van 1473

Het stukje van de omgelegde Hunze dat door de stedelingen moest worden onderhouden is op dit kaartje met een lichtblauwe kleur aangegeven.

De ingezetenen van het Gericht van Selwerd moesten bijna 90% van de totale lengte van het Schuitendiep-Selwerderdiep onderhouden.

De stad Groningen bereikte in de tweede helft van de vijftiende eeuw het toppunt van haar macht en ging zich steeds meer als een landsheer gedragen, niet alleen over de stadsjurisdicties (Gorecht en de beide Oldambten), maar ook over de Ommelanden. In het vorige deel zagen we dat de stad Groningen in 1392 de overheidsrechten over het Gericht van Selwerd (Wold en Go) van het Utrechtse domkapittel had gepacht, maar dat bisschop Frederik van Blankenheim daaraan in 1405 weer een einde had gemaakt.[13] In 1460 kreeg de stad de macht over dit gebied opnieuw in handen, nu als gevolg van de geldnood waarin bisschop David van Bourgondië zich bevond. De bisschop gaf het Gorecht aan de stad Groningen in pand voor ƒ1600 ineens en ƒ100 per jaar.[14] Vanaf de jaren dertig van de vijftiende eeuw had de stad zich ook een machtspositie verworven in de beide Oldambten.[15] En wat de Ommelanden betreft: in 1428 had de Stad al een eerste vérstrekkend verbond gesloten met het landschap Vredewold in het zuidelijk Westerkwartier. In de jaren daarna sloten alle Ommelander landschappen zich daarbij aan. Door dit alles was de stad Groningen

13 G&DW 8, *Alle kanten op*, 35.
14 GrA T2100-205.
15 G&DW 8, *Alle kanten op*, 57-58.

het juridische en bestuurlijke centrum van het gewest geworden.[16] De Stad had zelfs de ambitie om het door partijtwisten verscheurde Westerlauwers Friesland te pacificeren en het een '*Pax Groningana'* op te leggen. Slechts enkele maanden na het sluiten van de overeenkomst over het onderhoud van het Schuitendiep-Selwerderdiep, op 6 augustus 1473, werd voor de duur van tien jaar het zogenaamde 'Grote Verbond' gesloten tussen de stad Groningen en de Ommelanden, dat in het bijzonder gericht was tegen hertog Karel de Stoute van Bourgondië, die zijn macht wilde uitbreiden over Friesland, de Ommelanden en Groningen. De tekst van dit verbond is vrijwel geheel identiek aan het verdrag van 1428, maar daaraan toegevoegd werden bepalingen die in het bijzonder de Groningse brouwers bevoordeelden. Het stuk zou – tot de formele opzegging door de Ommelander heren in 1575 – de basis zijn voor de staatkundige organisatie van Stad en Lande.

De vraag die we ons nu moeten stellen is welke omstandigheden het in 1473 noodzakelijk kunnen hebben gemaakt om afspraken te maken over het onderhoud van het Schuitendiep en het Selwerderdiep.

Ik vermoed dat we het antwoord moeten zoeken in een (destijds) recente verandering van de functie van het Selwerderdiep. Door die verandering hebben de inwoners van het Gorecht gemeend ontslagen te zijn van het onderhoud. De bedoelde functieverandering moet het gevolg zijn van het feit dat het Hunzewater sinds 1470-1471 niet meer door het Selwerderdiep noordwaarts stroomde, maar langs de noordkant van de stad naar het westen liep. De Gorechters hadden dus alle reden om verdere medewerking aan het onderhoud van het Selwerderdiep vanaf de stad naar de Borgham te weigeren. In het volgende hoofdstuk zullen we zien dat het na 1470-1471 de ingezetenen van Hunsingo waren die het Selwerderdiep gebruikten; niet als afwateringskanaal, maar als scheepvaartroute.

De veronderstelling dat het Selwerderdiep van een afwateringskanaal in een schipsloot is veranderd, wordt bevestigd doordat uit een tekst van 1506 blijkt dat de stenen til bij de Tie (vermeld in de inlatingsakte van het Westerstadshamrik 1434) inmiddels was vervangen door een houten exemplaar. Die heet dan Scharenslijpersbrug.

Wat is er in de tussentijd gebeurd?

[16] Van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 58-62.

9 Kleisloot, Selwerderdiep en Boterdiep

9.1 *'Twe staddepen'*
9.2 Kleisloot, 'Nye Graft' en Boterdiep
9.3 Noorderhoogebrug
9.4 Slot

'van den lotke to der stad'

Aan het einde van het vorige hoofdstuk vroegen we ons af wat er in de loop van de vijftiende eeuw met het Selwerderdiep gebeurd kan zijn. Om die vraag te kunnen beantwoorden moeten we terugkeren naar het begin van de vijftiende eeuw. De Hunze was toen nog niet zo lang tevoren via het Schuitendiep naar de stad Groningen omgelegd en via het nieuw gegraven Selwerderdiep stroomde het aangevoerde water noordwaarts om bij de Borgham weer in de oorspronkelijke rivierbedding uit te komen.

Zoals gezegd zijn er geen schriftelijke bronnen die ons rechtstreeks informeren over de omleiding van de Hunze en de gevolgen die dit had voor de waterhuishouding in de Groninger 'stadstafel'. Het enige stuk dat we hebben is een akte uit 1422, waarbij aan het Heilige Geest Gasthuis vrijstelling werd verleend van zekere 'stadsdiensten' vanwege de financiële bijdrage die het had betaald voor het graven van een *'nye graft' 'van den lotke to der stad'*.

GrA T1473-8 regest nr. 76 (10 november 1422)[17]

Het Heilige Geest Gasthuis krijgt vrijstelling van stadsdiensten en van bijdragen voor graafwerk ten behoeve van de stad.

[1] Wij burgemeesters en raad in Groningen verklaren en betuigen met deze openbare akte dat voor ons gekomen zijn de kluftmeesters[a] van de Gaddingekluft[b] en dat zij verklaarden dat zij de broeders, zusters en armen die nu in het Heilige Geest Gasthuis zijn en in de toekomst zullen zijn, vanaf de datum van deze akte vrijstelling hebben verleend van het betalen van bijdragen voor het verrichten van graafwerk ten behoeve van de stad,[c] maar dat wanneer de kluft zelf graafwerk verricht[d] – waarbij elk huis een persoon daarvoor beschikbaar stelt – de broeders, zusters en armen zullen graven zoals ze dat tot op heden hebben gedaan;

a Wijkmeesters.
b De stad Groningen telde in deze tijd vier kluften of stadswijken: Ebbingekluft, Gaddingekluft, Akluft en Boteringekluft. De Gaddingekluft omvat het gebied tussen de oostzijde van de Haddingestraat en de westzijde van de Oosterstraat inclusief de genoemde straatzijden. Het Heilige Geest Gasthuis ligt in het westelijke deel van deze kluft.
c Bedoeld is graafwerk dat verricht wordt in het belang van de stad als geheel en waarvoor alle huizen gravers moesten leveren of een bedrag betalen voor het laten verrichten van het graafwerk waartoe men verplicht was.
d Hier is graafwerk bedoeld *binnen* de Gaddingekluft, zoals het aan- of verleggen van een waterloop voor de afvoer van hemelwater.

[2] en dat het huis van heer Herman – die God genadig moge zijn – vrij zal zijn van wachtdienst en andere stadsdiensten, indien men daar slaapgelegenheid biedt waar arme reizigers rusten kunnen.[a]

a Te oordelen naar de titel 'heer' was Herman een priester. Deze was kort tevoren overleden en het was de bedoeling dat zijn huis een 'pieuze' bestemming zou krijgen. Op grond daarvan zou het van wacht- en andere diensten worden vrijgesteld.

[3] Voor deze vrijstellingen heeft Johan Namelick, provisor van de Heilige Geest, een som gelds betaald ten behoeve van het nieuwe kanaal dat gegraven is van het Lotke[a] naar de stad, tot genoegen van de kluft en waarmee wij [burgemeesters] met de Raad tevreden zijn.

a Het Lot is een laaggelegen gebied tussen het noordelijke uiteinde van de Hondsrug en de Hunzekronkel rond de Borgham.

[4] We willen de genoemde punten tot in eeuwigheid onderhouden, zonder arglist.

[5] Dit beoorkonden wij met het zegel van onze stad.

[6] Gegeven in het jaar des Heren veertienhonderd twee en twintich, op de dag vóór Sint Martinus in de winter,[a] toen Reinold Huyinge, Bruen Klinge, Henric ter Brugge en Detmar Rengers burgemeesters waren van onze stad.

a 10 november 1422.

[17] Een transcriptie van de originele oorkonde vindt men in Bijlage 2.

Voor ons is natuurlijk vooral de passage van belang die gaat over de aanleg van een nieuw kanaal van het Lot naar de stad. Ik vermoed dat het graven ervan samenhangt met de omleiding van de Hunze langs de oostzijde van de stad. Bovendien denk ik dat deze akte ook licht werpt op enkele details van de zestiende-eeuwse stadsplattegrond van Jacob van Deventer, die tot dusver niet verklaard konden worden.

Achterkant van de oorkonde van 1422

Voor de geschiedenis van de stad-Groninger infrastructuur mag deze oorkonde grote betekenis hebben, degene die in de achttiende of negentiende eeuw het archief van het Heilige Geest Gasthuis doornam, oordeelde anders. Die schreef op de achterkant van het stuk dat het stuk van 'geen belang' was.

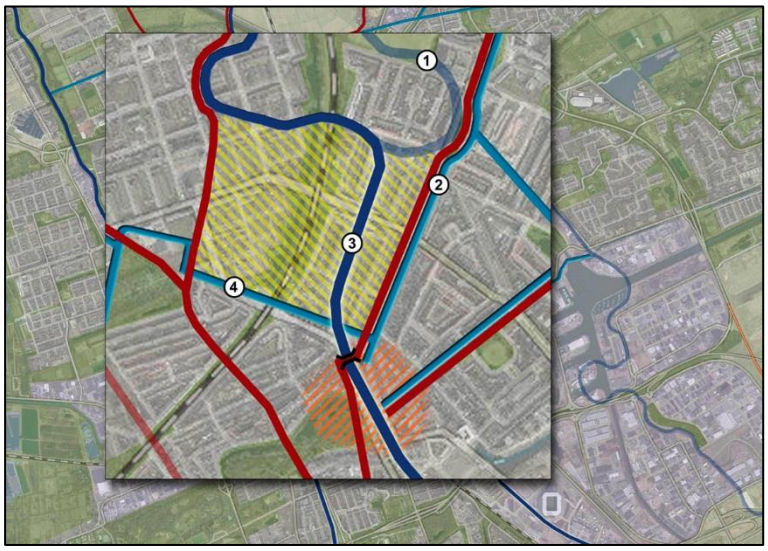

Een gecompliceerde situatie...

1. Oude Hunzebedding
2. Kleisloot
3. Selwerderdiep
4 . Paddepoelster tochtsloot.

De aanleg van het Selwerderdiep heeft een ingewikkelde situatie doen ontstaan in de buurt van het noordelijke uiteinde van de Hondsrug, in het bijzonder tussen de hoge Tie (oranje) en 't lage Lot (geel).

Sinds het graven van de Kleisloot in de veertiende eeuw werden goederen vanuit Hunsingo via dit kanaal per schuit naar de noordelijkste punt van de Hondsrug gebracht. Door de aanleg van het Selwerderdiep was het er voor de schuitenschuivers en menners niet gemakkelijker op geworden, ofschoon er wel een stenen brug over het Selwerderdiep was gelegd. Dat die brug heeft bestaan weten we uit de akte waarbij het Westerhamrik werd ingelaten in het Scharmerzijlvest (1434). Dat stuk hebben we in deel 8 bekeken.

Om het goederentransport te vergemakkelijken heeft men, zo is mijn theorie, rond 1420 een nieuwe watergang gegraven. Dat is het kanaal dat in de akte van 1422 wordt aangeduid als *'de nye graft van den lotke to der stadt'.*

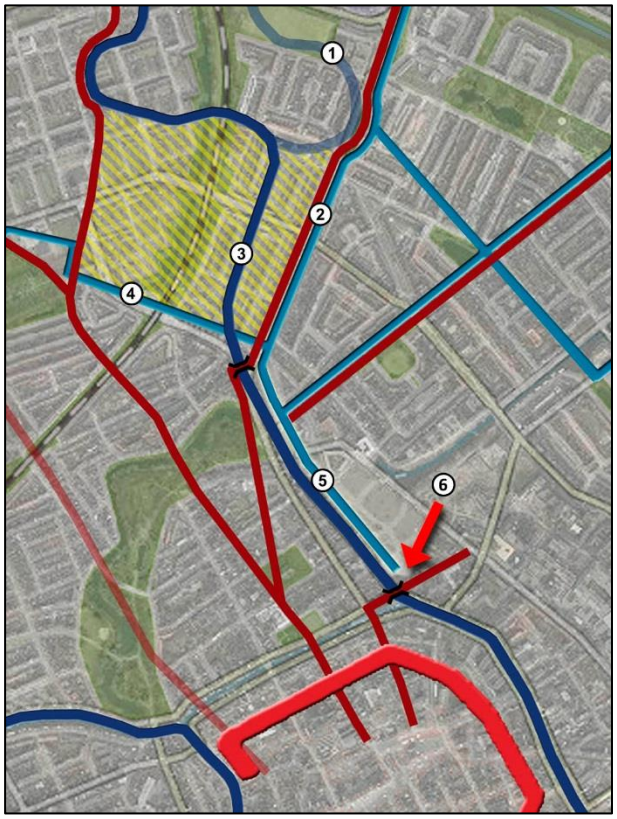

Door het graven van een *nye graft* wordt de situatie nóg ingewikkelder

1. Oude Hunzebedding
2. Kleisloot
3. Selwerderdiep
4. Paddepoelster tochtsloot
5. '*Nye Graft*'
6. 'Vrydemabrug'

In *Een kronkelend verhaal* heb ik de woorden *Nye Graft* met hoofdletters geschreven alsof het hier een naam betreft. Dat is wel heel praktisch, maar strikt genomen niet juist: het gaat hier om een zogenaamd *appellativum*, een woord waarmee men een object aanduidt door een onderscheidend aspect ervan te benoemen. *Nye graft* wil niets anders zeggen dan 'nieuw kanaal'. Een dergelijk appellativum kán in de loop van de tijd een echte naam worden (denk aan 'Nieuweweg'), maar dat is lang niet altijd zo.

In 1422 had het nieuwe kanaal *van den lotke totter stadt* nog geen echte naam. Doordat het ten oosten van de Tie aansloot op de oude Kleisloot naar Noorderhoogebrug en daarmee in feite één vaarweg vormde, werd het waarschijnlijk al vrij kort na de aanleg ook 'Kleisloot' genoemd. Ik vermoed dat de naam 'Boterdiep' – ongetwijfeld verwijzend naar het belangrijkste product dat via deze vaarweg vanuit Hunsingo naar de stad werd getransporteerd – wat jonger is. De vroegste vermelding van de naam *Botterdiep* dateert van 1521, maar dan wordt niet het nieuwe kanaal van c. 1420 bedoeld, maar de oude Kleisloot.[18] Aangezien die vaarweg in 1521 – we zullen dat aanstonds zien – waarschijnlijk nauwelijks meer als schipsloot dienst deed, zou de benaming Boterdiep een herinnering kunnen zijn aan vroeger tijden, toen het kanaal nog wel functioneerde. Dat doet dan weer vermoeden dat de naam 'Boterdiep' al in de vijftiende eeuw in zwang moet zijn geraakt.

De *nye graft* van c. 1420 werd parallel aan het Selwerderdiep en even ten oosten daarvan gegraven. Ze was door niet veel meer dan een dijkje van het Selwerderdiep gescheiden en had hetzelfde waterpeil als de Kleisloot en de andere watergangen van het Oosterhamrik. Dat peil was onafhankelijk van dat in het Selwerderdiep. Goederen die via het Zuidwoldermaar, een stukje Beijumerzuidwending, de overtomen bij het latere Noorderhoogebrug en de Kleisloot werden aangevoerd, konden via het nieuwe kanaal over

[18] GrA T1539-62 reg.nr. 671 (9 februari 1521).

het water tot vlak bij de Vrydemabrug worden gebracht. Daar werd de lading gelost en op wagens of sleden overgeladen. Via de Vrydemabrug over het Selwerderdiep en door de Ebbingepoort kwamen de producten dan de stad binnen.

Omdat de infrastructurele situatie ten noorden van de stad erg ingewikkeld is en ook in de bronnen verschillende namen voor dezelfde watergangen worden gebruikt, is het nodig om afspraken te maken over wat met wat wordt bedoeld. Wanneer de duidelijkheid het vereist zal ik de volgende namen aanhouden, ook als de bronnen (of latere onderzoekers) proberen verwarring te stichten:

Kleisloot: de oude, waarschijnlijk veertiende-eeuwse vaarweg tussen de Tie en Noorderhoogebrug die later onderdeel is geworden van het Boterdiep en ligt op de plek waar tegenwoordig de Bedumerweg loopt.

Selwerderdiep: de omgelegde Hunze vanaf de noordoosthoek van de stad Groningen tot aan de Borgham.

Boterdiep: de vaarweg tussen de stad Groningen en Hunsingo, bestaande uit (a) een zuidelijk deel (vanaf een punt ten noorden van de 'Vrydemabrug' tot aan de huidige Bedumerweg) dat omstreeks 1420 is gegraven en in 1422 werd aangeduid als *nye graft*, en (b) een noordelijk deel, gevormd door de zoëven genoemde Kleisloot.

Ik zal, net als in *Een kronkelend verhaal*, de term ***Nye Graft*** (met hoofdletters!) blijven gebruiken wanneer het gaat om het omstreeks 1420 gegraven kanaal tussen de Ebbingepoort en de Tie.

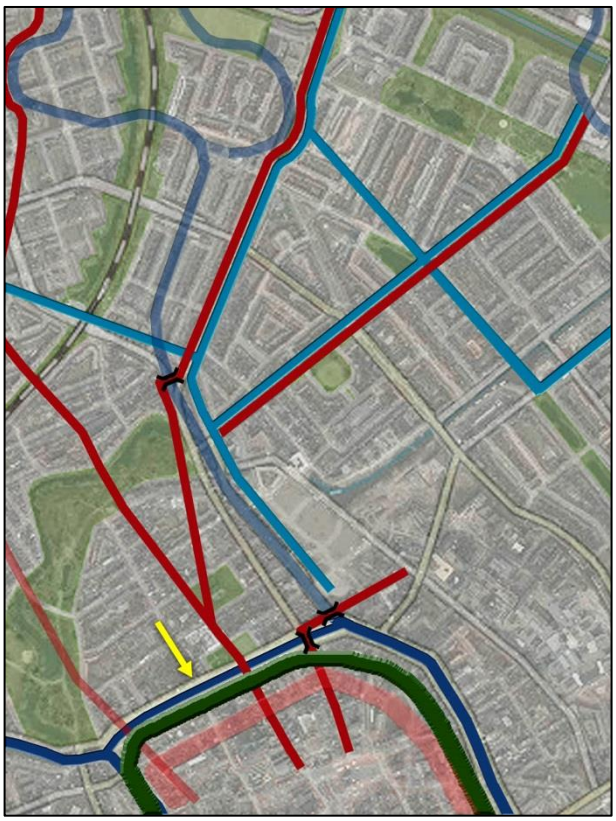

Nadat een verbinding is gegraven tussen het Schuitendiep en de Drentse A (bij het pijltje), verliest het Selwerderdiep zijn afwateringsfunctie (1470)

In 1470 veranderde de situatie door de aanleg van het nieuwe aarden bolwerk met bijbehorende grachten en de daarmee samenhangende vereniging van Schuitendiep en Hoornsediep. Het Hunzewater stroomde nu vanaf de noordoosthoek van de stad naar het zuidwesten. Het Selwerderdiep voerde nu geen Drents water meer af en kon voor een ander doel worden gebruikt. Ik denk dat het de functie van de 50 jaar tevoren gegraven *Nye Graft* heeft overgenomen en dat het vanaf 1470-1471 is gaan dienen als scheepvaartkanaal.

Deze functieverandering biedt een aannemelijke verklaring voor het feit dat de Gorechters zich ontheven achtten van de verplichting om het Selwerderdiep nog langer te onderhouden. Het was destijds gegraven als afvoerkanaal van 'hun water', nu het een andere functie had gekregen hadden zij er, zo redeneerden zij, niets meer mee te maken.

Maar niet alleen de functie van het Selwerderdiep, ook de rol en de statuur van de stad Groningen waren sinds het omleggen van de Hunze veranderd. Eerder gaf ik al aan dat Groningen in de tweede helft van de vijftiende eeuw het toppunt van zijn macht bereikte. We weten natuurlijk niet of het simpelweg brute dwingelandij is geweest of dat er ook andere, meer respectabele overwegingen een rol hebben gespeeld, maar feit is dat Groningen in 1473 met de ingezetenen van het Gorecht over het onderhoud van Schuitendiep en Selwerderdiep een overeenkomst heeft kunnen sluiten die wel heel erg in het voordeel van de stad en in het nadeel van de partners was.
Ook al had de *Nye Graft* haar functie verloren, ze verdween niet helemaal van de kaart. We zien haar – althans de sporen ervan – een eeuw later nog op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer, en daarna, verbreed en uitgediept, in de vorm van het Boterdiep, dat pas in het begin van de twintigste eeuw is gedempt.

Selwerderdiep en *Nye Graft* bij Van Deventer

Op deze uitsnede uit de stadsplattegrond van Jacob van Deventer wijzen de pijltjes naar de Scharenslijpersbrug (boven) en de Vrydemabrug (onder), die allebei over het Selwerderdiep lagen.

Jacob van Deventer heeft het Selwerderdiep een lichtblauwe kleur gegeven, net zoals het Lopende Diep en het Schuitendiep. Hij laat wel zien waar de *Nye Graft* heeft gelopen, maar door het lichtblauw weg te laten heeft hij duidelijk gemaakt dat dit kanaaltje niet meer werd gebruikt. Dat roept vragen op: was er in zijn tijd geen scheepvaartverkeer meer tussen Hunsingo en de stad, of volgde dat een andere route?

Zowel oude als jongere kaarten bevatten aanwijzingen dat het Selwerderdiep na 1470/1471 de rol van de *Nye Graft* en Kleisloot als vaarroute heeft overgenomen. We bekijken eerst een kaartje dat gemaakt is op basis van de topografische kaart van c. 1900.

Het Boterdiep in de negentiende eeuw

De pijl wijst naar een sloot die de oostelijke lob van de Borgham afsnijdt. Hier heeft het middeleeuwse Cortinghuis gestaan.

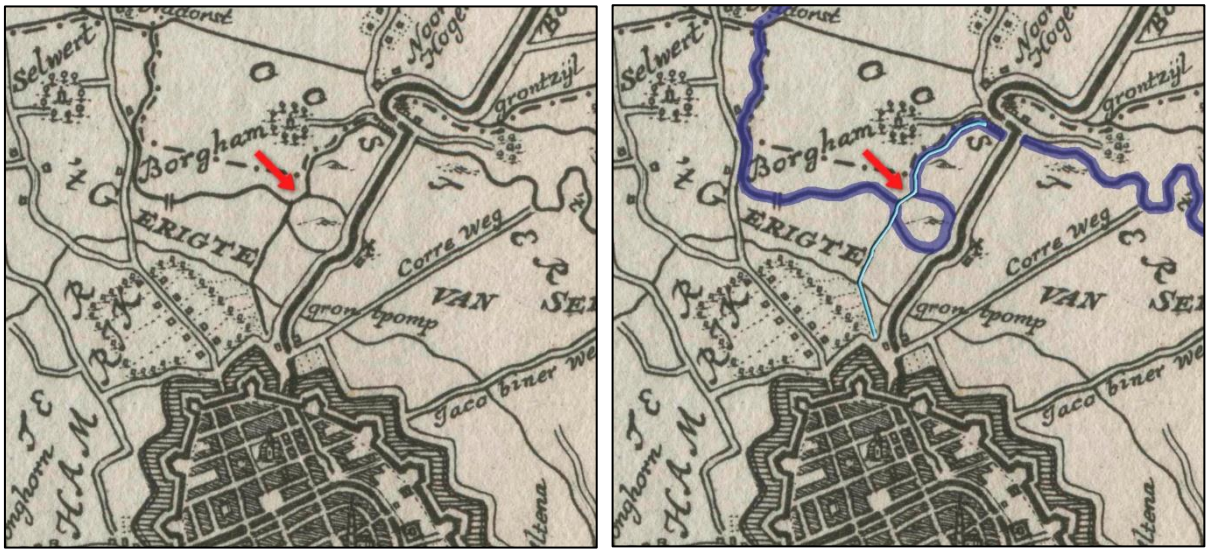

Selwerderdiep en Boterdiep op de kaart van Beckeringh

Op de in 1781 uitgegeven provinciekaart van Theodorus Beckeringh wekt de afsnijding ten westen van het kasteelterrein van het Cortinghuis (bij de rode pijl) de (onjuiste) indruk een deel te zijn van de oude Hunzebedding, terwijl de oorspronkelijke rivierkronkel rondom het borgterrein – met heuveltje – niet meer dan een ringsloot lijkt. Ik vermoed echter dat de zaak anders heeft gezeten. Het rechter plaatje maakt dat duidelijk.

Nadat de *Nye Graft* haar functie als scheepvaartkanaal had verloren, gebeurde hetzelfde met de aloude Kleisloot tussen de Tie en Noorderhoogebrug. Het verkeer over water tussen Hunsingo en de stad maakte nu gebruik van het Selwerderdiep tot aan de Borgham en volgde vandaar een stukje nieuw gegraven watergang en vervolgens de oude bedding van de Hunze.

Deze vaarroute is hier met een lichtblauw kleurtje gemarkeerd.

Ten noorden van de borgstee van het Cortinghuis (door Beckeringh aangegeven met een heuveltje) is een tweede heuveltje getekend. Dit geeft de plaats aan waar in de late middeleeuwen een steenoven heeft gestaan. In een oorkonde uit 1592 werd dit terrein de *'Ovenvenne'* genoemd.

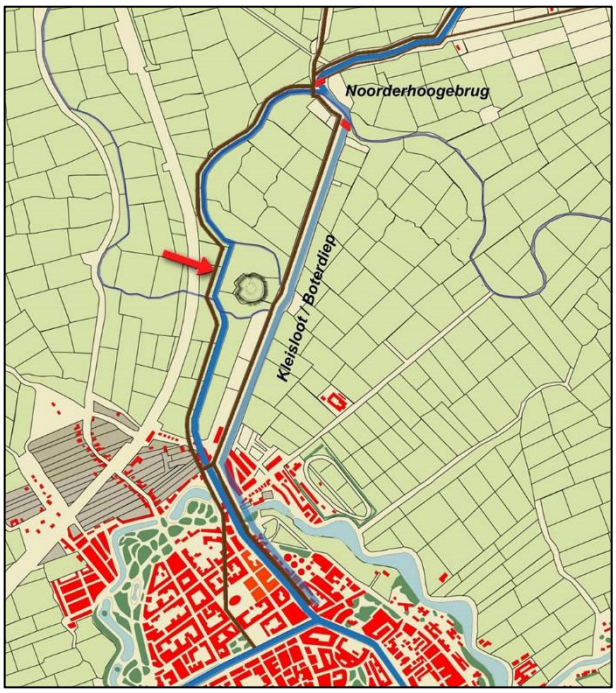

Het Selwerderdiep als vaarweg

Bij het huidige Noorderhoogebrug liggen twee overtomen of overtochten, hier aangegeven met rode blokjes.
De Kleisloot is als vaarweg vervallen; zijn functie is overgenomen door het Selwerderdiep en een stuk van de oude Hunzebedding, voor dit doel met elkaar verbonden door een sloot ten westen van de borgstee van het Cortinghuis (bij de pijl).

Vanuit het Zuidwoldermaar/Beijumer Zuidwending kon men door middel van een overtoom de oude bedding van de Hunze bereiken. Men volgde deze tot aan de kronkel rondom het terrein waar het Cortinghuis had gestaan.

Via een sloot die de borgstee aan de westzijde passeerde (de huidige Cortinghlaan volgt hetzelfde tracé), bereikte men de plek waar het Selwerderdiep in de Hunzebedding uitmondde. Daarna volgde men het Selwerderdiep door het Lot en trok of boomde de vrachtschuitjes verder langs de Hondsrug tot vlak bij de oude Ebbingepoort.

Mogelijk hebben de vondsten die men bij archeologisch onderzoek op een terrein tussen Oude Ebbingestraat, Korenstraat, het Boterdiep en de Wipstraat heeft aangetroffen, iets te maken met de aanlanding van goederen die na 1470 via het Selwerderdiep vanuit Hunsingo werden aangevoerd.

Het tracé van de beschreven vaarroute heeft in de stadswijk 'de Hoogte' een herkenbaar spoor nagelaten.

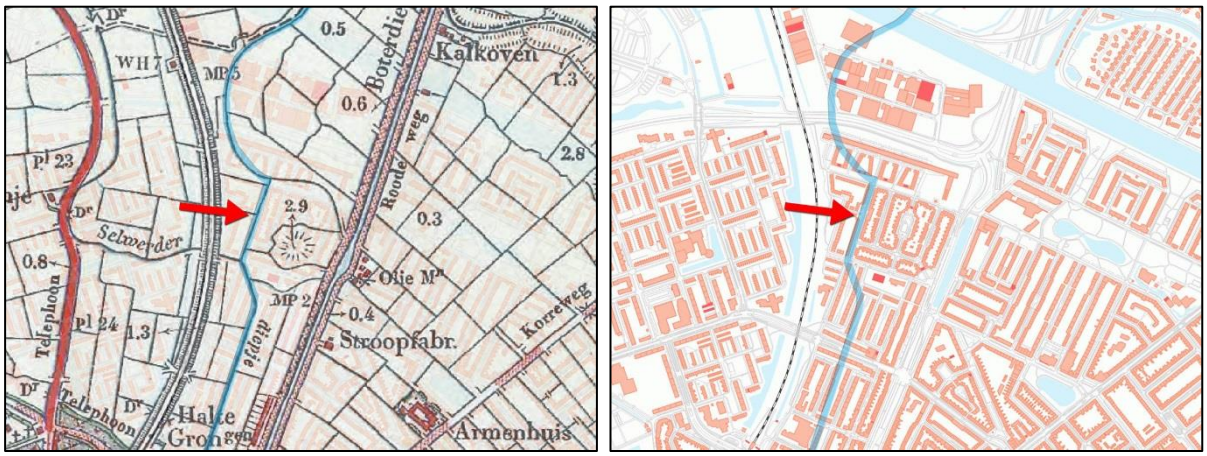

Borgham en omgeving

De sloot die het borgterrein van het Cortinghuis afsneed, ligt op de plaats waar zich nu de Cortinghlaan bevindt.

De Cortinghlaan in 2014

De waterweg die op de plaats van de Cortinghlaan heeft gelopen, heeft vermoedelijk langer dan een eeuw (van c. 1473 tot 1589) de Kleisloot vervangen als verbindingsroute tussen de stad Groningen en Hunsingo.

Hunzebedding bij Noorderhoogebrug

Ook het stukje Hunzebedding dat ten noorden van het Van Starkenborghkanaal zichtbaar is, maakte deel uit van de vaarweg tussen Hunsingo en de stad. De foto is genomen vanaf het fietspad langs de Winsumerweg. Op de achtergrond zien we de huizen aan de Molenstreek en Wolddijk te Noorderhoogebrug.

Nieuwbouw aan het Boterdiep

Alvorens men de nieuwe gebouwen aan het Boterdiep 30-34 heeft neergezet, is het betreffende terrein, dat gelegen is tussen Nieuwe Ebbingestraat, Korenstraat, het Boterdiep en de Wipstraat, archeologisch onderzocht.

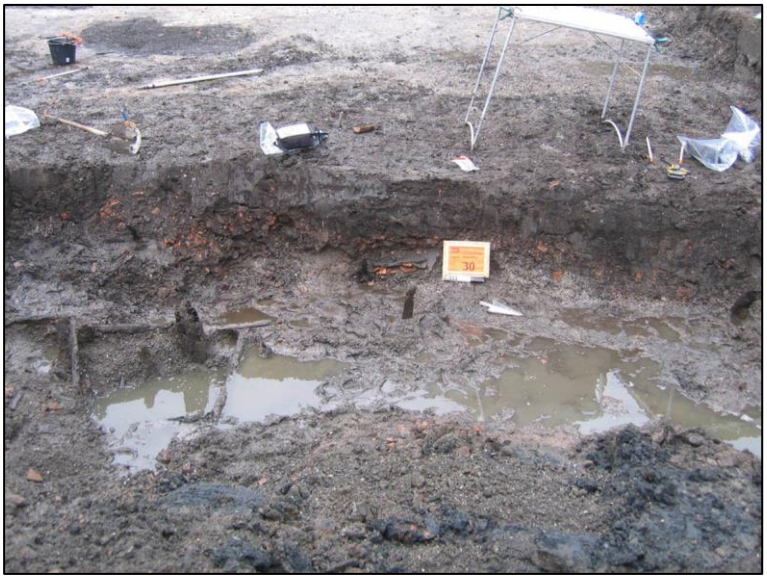

Resten van een beschoeiing tussen Ebbingestraat en Boterdiep (2005)

Het onderzoek is uitgevoerd in 2005. Daarbij is een stukje sloot aangetroffen waarvan de archeologen aannamen dat het 'de uit de archieven bekende Cleisloot' moest zijn.[19]

Zojuist heb ik aangekondigd de naam 'Kleisloot' te willen gebruiken om er het noordelijke stuk van het Boterdiep binnen het Groninger stadsgebied mee aan te duiden, het deel dus tussen de Tie en Noorderhoogebrug. Dat is in elk geval de 'oudste Kleisloot'.

Overigens hebben de archeologen wel degelijk recht van spreken: in zestiende- en zeventiende-eeuwse bronnen worden de termen Boterdiep en Kleisloot zonder onderscheid gebruikt om ook het kanaalvak tussen de middeleeuwse stad en de Tie – de *Nye Graft* van c. 1420 – aan te duiden. Maar in het geval van de opgraving tussen Nieuwe Ebbingestraat en Boterdiep zou ik liever spreken over de omgelegde Hunze of Selwerderdiep, die hier in de buurt moet hebben gelopen.

[19] M.C. Blom e.a., *De laatmiddeleeuwse Cleisloot blootgelegd. Een archeologische opgraving aan het Boterdiep te Groningen, gemeente Groningen (Gr.)* ARC-Publicaties 153 (Groningen 2007). Aan dit rapport zijn ook de twee volgende illustraties ontleend.

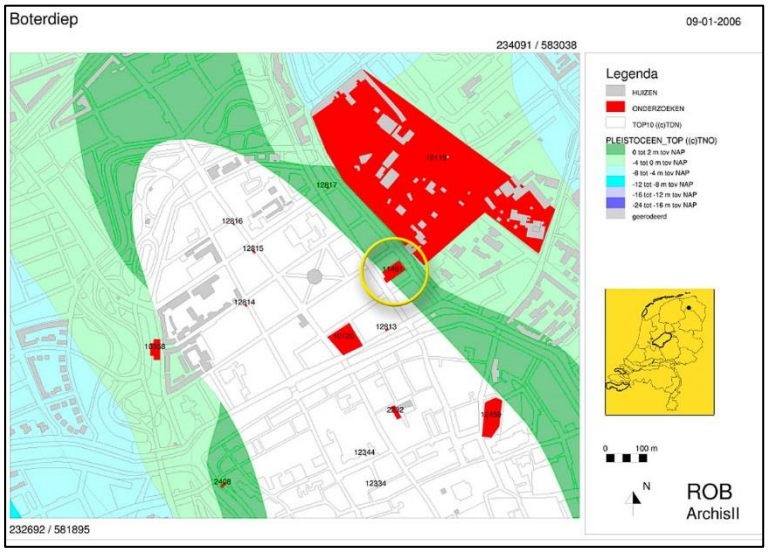

Het in 2005 onderzochte terrein

Het terrein bevindt zich op de grens van de Hondsrug en het stadshamrik.

Drie werkputten

In een van de werkputten is een stuk beschoeiing aangetroffen. De bewuste plek bevindt zich ruim 20 meter ten westen van het Boterdiep. Het is moeilijk voorstelbaar dat dit een buining langs het Selwerderdiep is geweest. Waarschijnlijk hebben we hier te maken met een havenkommetje of een aanlegplaats terzijde van het Selwerderdiep.

Een van de aangetroffen palen is dendrochronologisch onderzocht. Men heeft hem gedateerd op 1470, ± 6 jaar. Dit past bij het idee dat het Selwerderdiep na de modernisering van de vestingwerken (1470-1471) zijn functie van afwateringskanaal heeft verloren en in gebruik is genomen als vaarweg. We mogen verwachten dat toen ook aanlegplaatsen en andere havenvoorzieningen zijn aangebracht.

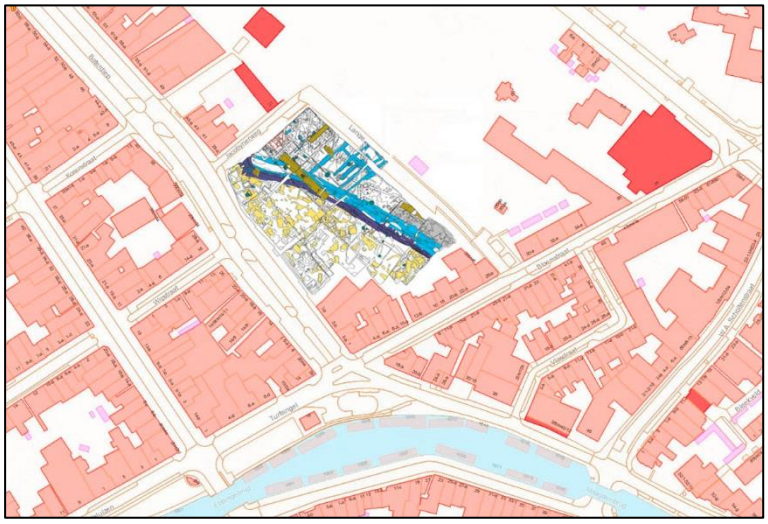

'Opgraving Selwerderdiep' (2009)

Eerder heb ik melding gemaakt van de opgraving die in 2009 is uitgevoerd in samenhang met de bodemsanering van het terrein tussen het Boterdiep, de Jacobijnerweg, Langestraat en Bloemstraat. [20] In *Hervonden Stad 2010* is een summier verslag van deze opgraving gepubliceerd.[21] Daarin wordt de aangetroffen watergang 'Selwerderdiep' genoemd.

Ik wees er al op dat het aangetroffen tracé sterk afwijkt van wat we op grond van de doorgaans accurate zestiende-eeuwse plattegrond van Jacob van Deventer hadden verwacht. Die tekende het Selwerderdiep veel verder naar het westen, ongeveer op de plek waar het huidige Boterdiep loopt.

Opgraving tussen Boterdiep en Langestraat (2009) 1

[20] G&DW 7, *De Hunze omgelegd,* hoofdstuk 7.2 'Schuitendiep en Selwerderdiep'.

[21] Froukje Veenman en Bert Tuin, 'Verslag archeologie in 2009' in: *Hervonden Stad* 15 (2010) 6-32, aldaar 13-15.

Opgraving tussen Boterdiep en Langestraat (2009) 2

De opgravingsfoto's (gemaakt door Hans Mulder) zijn resp. in oostelijke en zuidelijke richting genomen.

De aangetroffen watergang kan verschillend geïnterpreteerd worden. Te denken valt aan

1. de bedding van de omgelegde Hunze (die dan wel veel oostelijker heeft gelopen dan we altijd hebben gedacht)
2. het zuidelijke uiteinde van de *Nye Graft* (die verder in zuidelijke richting heeft gelopen dan was verondersteld)
3. de 'Fraterssloot' die in de archieven wordt vermeld en in deze buurt moet hebben gelegen, of een andere tot het watergangenstelsel van het Oosterhamrik behorende tochtsloot, waarover we verder niets weten.

Ook de functie van de buining is niet helemaal zeker. Men zou kunnen vermoeden dat hier een laad- en losplaats van schepen is geweest. Het kan echter ook een eenvoudige oeververstersterking zijn, bedoeld om te voorkomen dat de slappe kade in de sloot zakte.

De beide eerste interpretaties vallen af vanwege het feit dat het aangetroffen tracé niet te rijmen valt met wat we uit andere bronnen weten. Ik houd het er dus op dat op het terrein tussen het Boterdiep en de Langestraat een tochtsloot is gevonden die water van het Oosterhamrik in zuidelijke richting, naar het Damsterdiep, afvoerde.

Tot de bronnen die ik zojuist noemde behoren behalve de bekende stadsplattegrond van Jacob van Deventer van c. 1565, ook een plattegrond uit c. 1572 die in Austin wordt bewaard,[22] en een kaart die doorgaans wordt aangeduid als 'de plattegrond van een Spanjaard' en die kort na 1573 door een Italiaanse (geen Spaanse!) ingenieur uit de omgeving Caspar de Robles moet zijn gemaakt. De maker van de kaart zal betrokken zijn geweest bij het ontwerp van het 'kasteel van Alva', dat op zijn plattegrond prominent is afgebeeld, maar in werkelijkheid nooit helemaal is voltooid.

Een origineel exemplaar van deze 'plattegrond van een Spanjaard' is niet bekend, maar kopieën ervan zijn wel bewaard gebleven. De oudste kopie is in 1778 door de Groninger schoolmeester Mattheus van Olm gemaakt.[23] Waarschijnlijk is Van Olms kopie kort daarna opnieuw nagetekend. Het gaat daarbij om een op stokken bevestigd 'show-exemplaar' dat eigendom is geweest van raadsheer Harmen Wolthers, die in 1788 is overleden. Na diens

[22] University of Texas, Austin: collectie The Harry Ransom Humanities Research Center. Zie Meindert Schroor en Charles van den Heuvel, *De Robles atlassen. Vestingbouwkundige plattegronden uit de Nederlanden en een verslag van een veldtocht in Friesland in 1572* (Leeuwarden 1998) 100; kaart 50.

[23] GrA T1536-5238.

dood is deze fraaie plattegrond via de Fraeylemaborg en een of meer andere particuliere eigenaren in 1981 door aankoop in bezit gekomen van het Groninger gemeentearchief.[24]

Vreemd is wel dat, anders dan op de plattegrond van Jacob van Deventer het geval is, het Selwerderdiep en het parallel daaraan lopende zuidelijke deel van Boterdiep (de *Nye Graft* van c. 1420) op de twee andere kaarten zijn aangegeven alsof beide watergangen nog gewoon in gebruik zijn. We zullen aanstonds zien dat er reden is om aan te nemen dat Jacob van Deventer op dit punt het meeste vertrouwen verdient.

Het lijkt mij zeker dat het Selwerderdiep op enig moment – na 1470 en vóór 9 juni 1473 – de scheepvaartfunctie van het Boterdiep, bestaande uit de Kleisloot en de *Nye Graft*, heeft overgenomen. Dat blijkt, behalve uit de plattegrond van Jacob van Deventer, ook uit een project dat in de jaren 1588 en 1589 is uitgevoerd. Dat project beoogde de rehabilitatie van het Boterdiep en de daarnaast gelegen Kleiweg, hetgeen erop wijst dat die routes voordien in onbruik waren geraakt.

Aansluiting Schuitendiep-Selwerderdiep bij Van Deventer

Alvorens de 'Austin-kaart' en de 'plattegrond van een Spanjaard' te bekijken, werpen we nog een blik op de plattegrond die Jacob van Deventer omstreeks 1565 van Groningen tekende. De situatie buiten de (oude) Ebbingepoort maakt hier een wat rommelige indruk. Dat zal mede het gevolg zijn van de herhaalde vergravingen op deze plek. In de loop van de zestiende eeuw is hier in verschillende fasen gewerkt aan de verbetering van de vestingwerken. Er zijn wallen opgeworpen, grachten gegraven en rondelen aangelegd.

[24] GrA T1536-5225.

'Plattegrond van een Spanjaard' (c. 1572)

De afgebeelde plattegrond – het noorden is links – is een luxe-kopie die omstreeks 1780 moet zijn gemaakt van een andere kopie, die kort tevoren door Mattheus van Olm naar een verloren gegaan origineel (?) is getekend. De originele plattegrond is vermoedelijk gemaakt door een Italiaanse ingenieur.

Linksboven zien we het Selwerderdiep en het Boterdiep. Ofschoon deze plattegrond van latere datum is dan die van Van Deventer, lijkt de *Nye Graft* hier nog in gebruik.

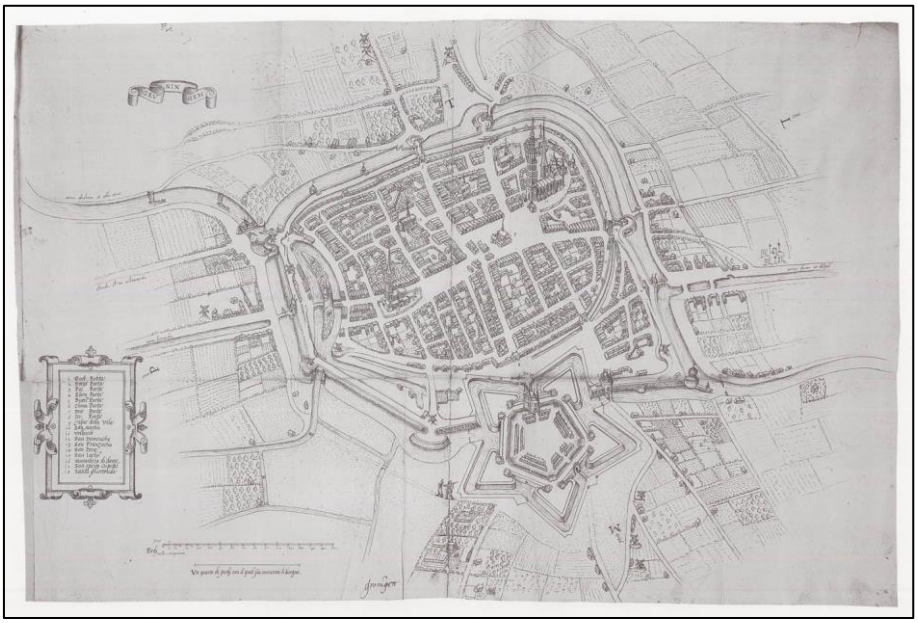

De 'Austinkaart' van c. 1572

De plattegrond die bij de Universiteit van Texas te Austin wordt bewaard, dateert uit dezelfde tijd als de 'kaart van een Spanjaard', maar is anders georiënteerd. Ook hier zien we buiten de Ebbingepoort twee waterlopen naast elkaar: het Selwerderdiep en het Boterdiep.

Het is de moeite waard om de situatie buiten de Ebbingepoort van dichterbij te bekijken.

Selwerderdiep en *Nye Graft* op de kaart van ‘een Spanjaert’ (detail)

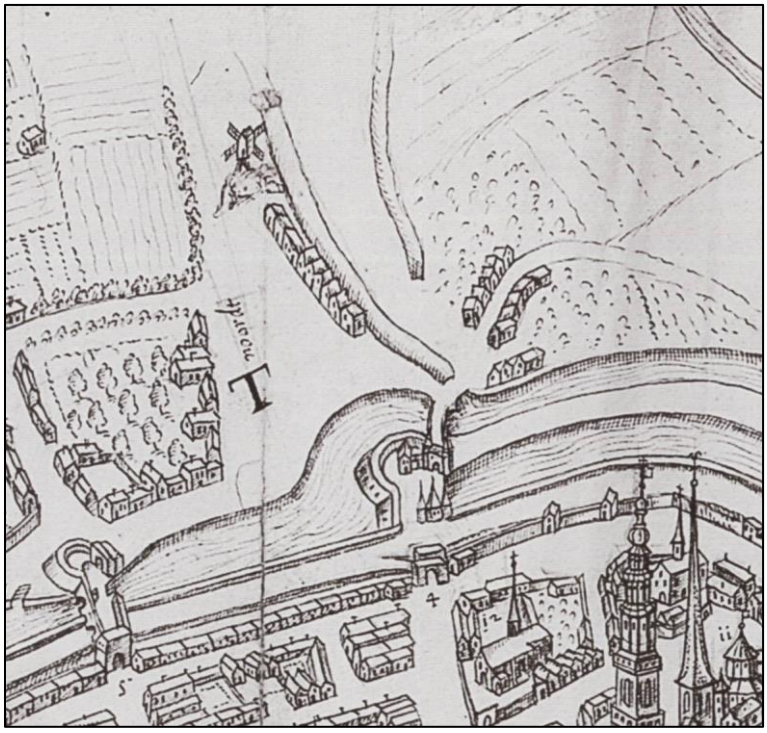

De situatie bij de Ebbingepoort op de Austinkaart

Op beide plattegronden zien we dat het zuidelijke uiteinde van de *Nye Graft* een eindje ten noorden ligt van de plek waar het Selwerderdiep van het Schuitendiep aftakt. Ook de ‘stenen pijp’ (de Vrydemabrug) over het Selwerderdiep is herkenbaar. Sinds 1470/1471 lag er buiten de Ebbingepoort ook nog een brug over het Lopende Diep. Vooral de Austinkaart laat duidelijk zien dat men maar liefst drie Ebbingepoorten en twee bruggen moest passeren om vanuit de stad bij het zuidelijke einde van het Boterdiep te komen. De meest zuidelijke Ebbingepoort hoort bij de dertiende-eeuwse stadsmuur, de middelste bij het ‘bolwerk’ van de jaren 1470-1471 en de buitenste bij het rondeel dat halverwege de zestiende eeuw is aangelegd.

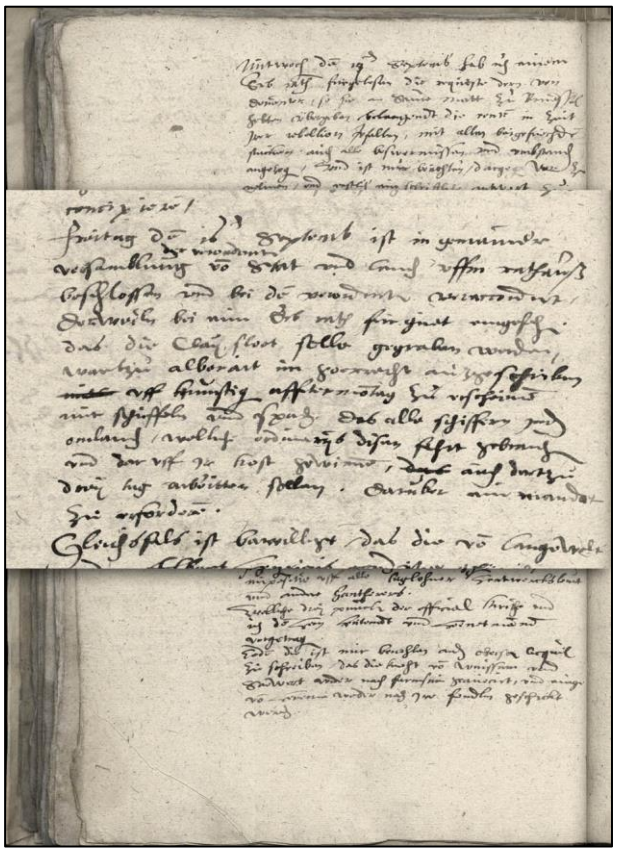

Uit het dagboek van stadssyndicus dr. Wilhelmus Hammonius

Eerder zagen we dat de archeologen die in 2005 onderzoek deden op een terrein tussen de Nieuwe Ebbingestraat en het Boterdiep, van mening waren dat ze de 'Cleisloot' hadden gevonden. Er bestaat in de literatuur een hardnekkige – maar alleszins verklaarbare – verwarring tussen de begrippen Kleisloot, Boterdiep en Selwerderdiep. Die verwarring wordt grotendeels veroorzaakt door de oude bronnen. Vele wegen en watergangen hebben in de loop van de jaren verschillende namen gehad en het komt zelfs voor dat gelijktijdige bronnen één en het zelfde object met verschillende namen aanduiden. Deze omstandigheid maakt het onderzoek naar de oude infrastructuur extra gecompliceerd.

Toen het Groninger stadsbestuur in 1588 het initiatief nam om de vaarweg tussen de stad en Hunsingo te verbeteren, ging het volgens stadssecretaris Egbert Alting om het *'upgraven van het Botterdiep'*, maar syndicus Wilhelmus Hammonius maakt in zijn verbaal of dagboek melding van het besluit dat *'die Claijsloet solle gegraben'* worden.

De woorden *'graven'* en *'upgraven'* kunnen synoniemen zijn voor één en dezelfde actie: het door middel van graafwerk op de vereiste diepte en breedte brengen van een bestaande watergang. Ik vermoed dat het stadsbestuur zich in 1588 genoodzaakt heeft gezien om het Boterdiep, dat sinds 1470/1471 geheel of gedeeltelijk in onbruik was geraakt, in een zodanige staat te brengen dat het weer kon dienen als vaarweg tussen de stad en Hunsingo. Wat de reden daarvan is geweest weten we niet. Het kan zijn dat behalve de *Nye Graft* inmiddels ook het Selwerderdiep geheel of gedeeltelijk was 'toegeslijkt' of dat de oude Hunzebedding tussen de Borgham en Noorderhoogebrug onbruikbaar was geworden.

In elk geval lijkt het erop dat het Selwerderdiep en het Boterdiep, die op de zojuist bekeken stadsplattegronden van c. 1572 nog als functionerende waterlopen zijn afgebeeld, in 1588 niet of nauwelijks meer gebruikt konden worden.

Voor wat betreft het zuidelijke deel van de vaarweg had men – althans in theorie – de keus uit twee mogelijkheden: men kon het Selwerderdiep uitgraven of de *Nye Graft* in ere herstellen. Uit het vervolg van de gebeurtenissen blijkt dat men voor de tweede optie heeft gekozen.

In het verbaal of dagboek van Wilhelmus Hammonius lezen we het volgende:

> *'Freitag den 16den septembris [1588] ist in gemeiner versamblung der verordenten von Stat und Landen uffm rathausz beschlossen und bei den verordenten veraccordirt — derweiln bei eim erb. Rath für guet eingesehen das die Claijsloet solle gegraben worden, wartzu alberait im Goerrecht auszgeschriben uff kumstigen afftermontag zu erscheinen mit schuffeln und spaden — das alle schiffern in den Omlanden welliche ordinarijs disen fahrt gebrauchen und daruff ir kost gewinnen auch dartzu dreij tag arbeitten sollen.*
>
> *Daruber ein mandat zu erforderen.'*[25]

In hedendaags Nederlands:

> 'Op vrijdag 16 september [1588] is in een gezamenlijke vergadering van de bestuurders van Stad en Lande op het Raadhuis met instemming van de vertegenwoordigers [van de Ommelanden] besloten dat – aangezien de Raad [van Groningen] had besloten dat de Kleisloot moest worden uitgegraven, in verband waarmee de ingezetenen van het Gorecht al waren opgeroepen om op aankomende dinsdag met schoffels en spaden op te komen – alle schippers in de Ommelanden die gewoon zijn van deze vaarweg gebruik te maken en daarvan hun broodwinning hebben, ook drie dagen daaraan zullen werken. Daartoe moet een mandaat worden gevraagd.'

Het stadsbestuur had dus samen met de regeringsgetrouwe Ommelanders besloten om de 'Kleisloot' – stadssyndicus Hammonius zag de Kleisloot en de *Nye Graft* van c. 1420 als één geheel – te laten uitgraven. Daarvoor was al een oproep uitgegaan naar de inwoners van het Gorecht. Om ook de ingezetenen van de Ommelanden aan het werk te zetten (voor het graven van de Kleisloot tussen de Tie en Noorderhoogebrug) was een bevelschrift van Luitenant en Hoofdmannen (het toenmalige provinciebestuur) nodig.

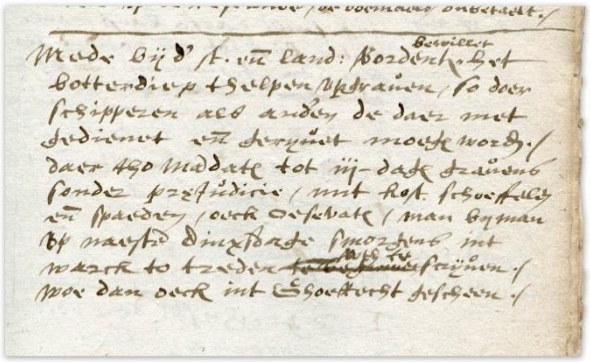

Aantekening van stadssecretaris Egbert Alting, vrijdag 16 september 1588

[25] Ofschoon Wilhelmus Hammonius een geboren Ommelander was (hij heette eigenlijk Willem Zandt), schreef hij gedurende de eerste jaren van zijn ambtsperiode als syndicus van Groningen in de Hoogduitse taal. Dat komt doordat hij alvorens syndicus van de stad Groningen te worden secretaris was van de graaf van Öttingen in Beieren (zie het Ten Geleide in: Jan van den Broek (transcriptie en annotatie), *Het verbaal van dr. Wilhelmus Hammonius, syndicus van de stad Groningen, I. 1587-1589* (Groningen 2008).

Zoals gezegd maakt ook stadssecretaris Egbert Alting melding van het graafproject ten noordoosten van de stad. Op 16 september 1588 noteerde hij in zijn dagboek:

'Mede bij der Stad en Lande verordenten bewillet het
Botterdiep thelpen upgraven, so doer
schipperen als anderen, de daer met
gedienet ende geryvet moegen worden.
Daertho mandaten tot iii dagen gravens
sonder prejudicie mit kost, schoeffelen
ende spaeden, oeck oesevaten, man by man
up naesten dinxsdage smorgens int
warck to treden, uuth te schrijven,
woe dan oeck int Ghoerecht gescheen.'

'De vertegenwoordigers van Stad en Lande hebben ingestemd met het verlenen van hulp bij het uitgraven van het Boterdiep, zowel door schippers als door anderen die daarvan voordeel kunnen hebben. Daartoe moeten [door Luitenant en Hoofdmannen] mandaten uitgeschreven worden waarbij de betrokkenen worden opgeroepen om 3 dagen te komen graven, zonder dat dit later als precedent kan worden gebruikt om hen tot iets dergelijks te verplichten, waarbij iedere man zelf leeftocht en gereedschap als schoffels, spaden en hoosvaten mee moet brengen, te verschijnen op aankomende dinsdagochtend [20 september 1588], zoals ook in het Gorecht is gebeurd.'

Secretaris Alting noteerde dat het uit te graven diep was ingedeeld in 9 panden van elk 46 roeden lang, de roede op 20 voet gerekend, in totaal c. 2485 meter.[26] Deze opgave maakt duidelijk dat het graafwerk de hele lengte van het Boterdiep betrof, vanaf het zuidelijke uiteinde buiten de Ebbingepoort tot en met het voormalige stukje van de Hunzebedding te Noorderhoogebrug, precies tot aan de overtoom op de scheiding met de Beijumerzuidwending.

Dat voor het graafwerk de Ommelanders werden opgeroepen die zelf belang hadden bij een bruikbaar Boterdiep is, gezien de manier waarop in die tijd infrastructurele werken werden uitgevoerd, heel begrijpelijk. Maar dat ook de ingezetenen van het Gorecht moesten komen werken is wel vreemd. We zagen dat zij ooit verplicht waren geweest om het Selwerderdiep te onderhouden omdat dat kanaal het 'Gorechter water' afvoerde, en we hebben al met enige verbazing gezien dat de stad Groningen de ingezetenen van het Gorecht ook aan die onderhoudsplicht hield toen het Selwerderdiep had opgehouden het Hunzewater af te voeren (1473). Nu, in 1588, blijkt dat het stadsbestuur de onderhoudsplicht van de Gorechters voor het Selwerderdiep van toepassing achtte op een kanaal dat omstreeks 1420 in het belang van de stad en op stadskosten was gegraven: de (voormalige) *Nye Graft*. Dit is zo vreemd dat we haast zouden denken dat men in 1588 niet het Boterdiep, maar het Selwerderdiep heeft willen laten uitgraven. Die twijfel verdwijnt echter wanneer we zien dat ook nog veel later, in 1639, de ingezetenen van het Gorecht moesten meebetalen aan de kosten van het hergraven van de 'Kleisloot buiten de Ebbingepoort tot aan de Noorder Hoogebrug'.[27]

---

[26] DA 740. Een ongebruikelijk lange roede. Meestal wordt gerekend met roeden van 16 voet.

[27] Resoluties B&R 26 januari 1639 (GrA T1605-314.7, 455). Zelfs Noorddijk moet nu meebetalen, terwijl dat kerspel bij de regeling van 1473 nog werd ontzien.

Halverwege de zeventiende eeuw lijkt aan deze vreemde situatie een einde te zijn gekomen. Toen het Boterdiep in 1653 op verschillende plaatsen weer zo was 'toegeslijkt' dat er niet meer dan 1 of 1,5 voet water in stond, besloot het stadsbestuur de rentmeester opdracht te geven om op de geldmarkt een lening aan te gaan ter bekostiging van het uitgraven van het kanaal.[28] Er wordt dan geen melding meer gemaakt van een door het Gorecht te betalen bijdrage. De werkzaamheden werden in het daarop volgende jaar (1654) uitgevoerd.

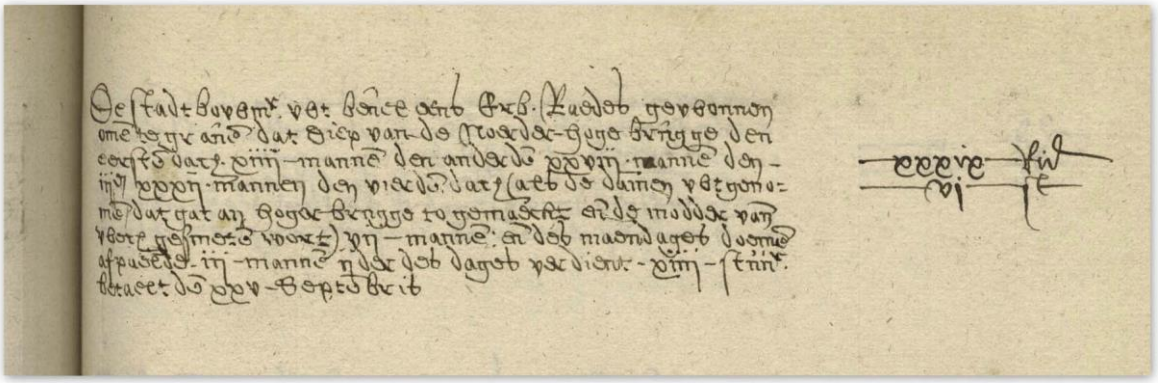

Een post uit de stadsrekening van 1588

De bedoeling was dat de gravers op dinsdag 20 september 1588 aan het werk zouden gaan. Het weer wilde dat najaar echter niet meewerken: vanwege de constante regen werd enkele dagen na het geplande begin van de werkzaamheden besloten om het 'opgraven van het Boterdiep' uit te stellen tot het volgende voorjaar.

Wel heeft de stadsbouwmeester op 22 september en de volgende dagen enkele tientallen mannen ingezet om voorbereidende werkzaamheden uit te voeren, zoals het wegnemen van dammen en het 'dichten van het gat bij Hoogebrug'. Mogelijk gaat het hierbij onder meer om het afdammen van de Hunzebedding ten westen van Noorderhoogebrug. Ook heeft de bouwmeester met een paar man de uit te graven kanaalvakken ('panden') uitgezet.

'*De stadt bowmester uut bevel eens Erb. Raedes gewonnen*
omme te graven dat diep van de Noerder-hoge brugge den
eersten dach xiiii mannen, den anderden xxviii mannen, den
iiien xxxii mannen, den vierden dach (als de dammen uutgeno-
men, dat gat an Hogerbrugge togemaeckt ende de modder van den
wech gesmeten wort) vii mannen; ende des maendages doe men
affpaelde iii mannen, ijder des dages verdient xiiii stuver
betaelt den xxv septembris xxxix rider – vi st.'

'De stadsbouwmeester heeft op bevel van de Raad voor het graven van het diep van Noorderhoogebrug op de eerste dag 14 man aangenomen, de tweede dag 28 mannen, de derde dag 32 mannen en de vierde dag (toen de dammen weggehaald werden, het gat bij Noorderhoogebrug gedicht en de modder van de weg geruimd werd) 7 man; en op

[28] GrA T2041-113 (20 april 1653).

maandag, toen de panden werden ingedeeld, 3 mannen. Ieder verdiende per dag 14 stuivers. Op 25 september is 39 rijder guldens en 6 stuivers betaald.'

De werkzaamheden van 1588 en 1589

1. Overtoom bij Noorderhoogebrug
2. 'Grondpomp' onder de Kleisloot
3. De 'Grondzijl'

Op het bovenstaande kaartje is met een lichtblauwe kleur het kanaal aangegeven waaraan in de jaren 1588 en 1589 is gewerkt. Zoals gezegd hoorde tot de werkzaamheden die in het najaar van 1588 onder regie van de stadsbouwmeester waren uitgevoerd, wellicht het afdammen van de Hunzebedding bij Noorderhoogebrug, even ten westen van de overtoom (bij nr. 1). Deze overtoom vormde de scheiding tussen het peil in het stadshamrik (onderdeel van het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen) en dat van het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest.

Het volgende voorjaar, het was inmiddels eind mei 1589, ging de Raad de situatie opnieuw bekijken. Hij besloot dat er in de uit te graven bedding van de Kleisloot een grondpomp gelegd moest worden. Door deze onderleiding (nr. 2) moest het 'Paddepoelster water' naar de watergangen van het Oosterhamrik stromen. Deze grondpomp moest even ten oosten komen van de reeds sinds c. 1400 bestaande grondzijl onder het Selwerderdiep (nr. 3).

Uit dit besluit blijkt dat men van plan was in het nieuwe Boterdiep een ander peil aan te houden dan dat van de stadshamrikken. Het was blijkbaar de bedoeling om uiteindelijk de overtoom bij Noorderhoogebrug weg te halen en zodoende een verbinding tot stand te brengen tussen het uit te graven kanaal en het ten noorden van Noorderhoogebrug gelegen deel van het Boterdiep, dat onder het Winsumer en Schaphalsterzijlvest ressorteerde. De Hunsingoër en Groninger delen van het Boterdiep zouden dan hetzelfde peil krijgen.

Dit impliceert ook dat er een dam moest komen om het Schuitendiep en het Boterdiep van elkaar te scheiden (op het kaartje is de plaats daarvan aangegeven met een rode cirkel).

Immers, wanneer zo'n afscheiding ontbrak, zou het Drentse water het gebied van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest binnenkomen en dat was natuurlijk niet de bedoeling.

Uit de aantekeningen die secretaris Alting op 12 juni 1589 over het uitgraven van het Boterdiep maakte, lijkt te volgen dat het grootste deel – bijna 2/3 van de totale lengte – zou worden gegraven door lieden die daarvoor niet betaald kregen, hetzij omdat ze daartoe verplicht waren (zoals die van het Gorecht), hetzij omdat ze hun medewerking *'bedeswijse'* (dat wil zeggen: 'op verzoek', maar wel vrijwillig) verleenden. De rest zou ten laste van de stadskas aanbesteed worden voor 5 emder gulden de roede, de roede op 16 voet gerekend. Het stadsbestuur verwachtte dat het project de stad ruim 700 gulden zou gaan kosten.[29] Uiteindelijk zouden de kosten voor de stad veel hoger uitkomen. Volgens de stadsrekening over 1589 werd voor het graven van in totaal 394,5 roede van 16 voet uit de stadskas in totaal 1208 rijder guldens en 10 groninger stuivers betaald. Het werk was – tegen betaling – verricht door gravers uit Bedum, Oldenzijl en Uithuizen en door een ploeg arbeiders onder leiding van aannemer Frans van Lingen. Uit deze verantwoording blijkt dat de stad juist het leeuwendeel van het graafwerk had bekostigd (ruim ¾ van de totale afstand).[30]

In het voorgaande hebben we gezien dat het stadsbestuur rekening hield met toekomstige ontwikkelingen. Men was van plan om te zijner tijd de overtocht bij Noorderhoogebrug weg te halen en een waterscheiding aan te brengen tussen het Schuitendiep en het Selwerderdiep. De grondpomp die de Raad in verband daarmee nodig vond, is in 1589 echter nog niet gelegd. Zolang er nog geen directe verbinding was tussen de Kleisloot en het Boterdiep ten noorden van Noorderhoogebrug, bestond daartoe ook geen noodzaak. Een overeenkomst daartoe werd – we zullen dat later nog zien – pas in 1611 gesloten.

Belegering van Groningen door graaf Willem Lodewijk en prins Maurits, 1594

(GrA T1536-4629)

Voorlopig kon van zulke plannen niets terecht komen. De Friese stadhouder Willem Lodewijk realiseerde stap voor stap zijn plan om de stad Groningen van de buitenwereld af te snijden. Uiteindelijk slaagden hij en prins Maurits er in 1594 in om de stad

29 DA 740.

30 GrA T2100-48 (1589) fol. 356, 360, 362 en 365.

in te nemen. Daarna brak een chaotische periode aan waarin de oorlogsschade moest worden hersteld en de nieuwe bestuurders van Stad en Ommelanden hun plaats in de nieuwe politieke constellatie moesten zien te vinden. Aandacht en geld voor ingrijpende verbeteringen van de infrastructuur waren er de eerste jaren na 1594 niet.

Eerst in 1600 horen we weer iets over het Selwerderdiep, de vaarweg waarvan we eerder aannamen dat hij in 1588 al min of meer was 'toegeslijkt'. Op 28 januari 1600 schreef secretaris Johan Julsing in zijn protocol dat ingezetenen van Adorp en Ubbega een rekest bij het stadsbestuur hadden ingediend, waarbij zij verzochten om het herstellen van het Selwerderdiep.[31] We kunnen ons voorstellen dat de inwoners van Ubbega inderdaad gebruik hebben gemaakt van de oude Hunzebedding – vanaf Adorp of vanaf de Wilkerbrug bij de Oude Nadorst – om met schuitjes naar de stad te komen. Bij de Borgham, ten zuiden van het voormalige Cortinghuis, kwamen ze de Groninger stadstafel binnen. Het ligt in de rede dat het stadsbestuur sinds het hergraven van het Boterdiep weinig aandacht meer zal hebben besteed aan het deel van het Selwerderdiep dat binnen het stadsgebied lag. Naar aanleiding van het verzoek van de Adorpers besloot de Raad een commissie in te stellen, bestaande uit burgemeester Frederick Moysteen, de raadsheren Johan Krull, Reiner Fricx en Geert Hornekens, die samen met vertegenwoordigers van Ubbega en de stedelijke *'osseweiders'* moest overleggen wat men het best zou kunnen doen. Wat het resultaat van dit overleg was is niet duidelijk, maar enkele jaren later maakt stadsrentmeester Johan van Diest melding van het graven – in de herfst van 1603 – van het Selwerderdiep *'van Scheerslijpersbrugge aff tot an de stad an den steenen tijll bij Ebbyngepoerte'*, een afstand van 163 roeden à 16 voet.[32]

De werkzaamheden van 1603 veranderden niets aan de situatie buiten de Ebbingepoort. Nog altijd takte daar het Selwerderdiep noordwaarts van het Schuitendiep af en begon een eindje verderop het Boterdiep. Er was echter wel verandering op til. Het stadsbestuur pleitte in deze tijd bij prins Maurits voor een algehele modernisering van de Groningse vestingwerken en nam twee ingenieurs in dienst om daarvoor plannen te maken, Arent Arens en Salomon Anthoni.[33] Zij maakten elk een ontwerp voor de fortificatie aan de noordzijde van de oude stad. Het plan van Anthoni, dat vasthield aan het bestaande stadsareaal en voorzag in de aanleg van een viertal bastions aan de west- en noordzijde van de stad, kreeg niet de nodige goedkeuring. In tegenstelling tot de door Salomon Anthoni gemaakte ontwerptekening is het wél goedgekeurde ontwerp van Arent Arens niet bewaard gebleven, zodat we niet met zekerheid kunnen zeggen hoe het eruit zag. Gezien het verdere verloop van de fortificatiewerken mogen we echter aannemen dat die volgens Arens' plan zijn gemaakt en dat zijn ontwerp dus ook de enorme uitbreiding – bijna verdubbeling – van het stadsareaal behelsde.

---

31 GrA T1534-240 (28 januari 1600).

32 Dit komt neer op 785 meter: exact de afstand tussen het begin van de Bedumerweg en de Turfsingel. Met de 'stenen til' is de brug bedoeld die ik eerder Vrydemabrug heb genoemd. Zie GrA T1605-332 (1603) fol. 336.

33 Gea van Essen, *Bouwheer en bouwmeester. Bouwkunst in Groningen, Stad en Lande (1594-1795).* Groninger Historische Reeks 38 (Assen 2010) 74-76.

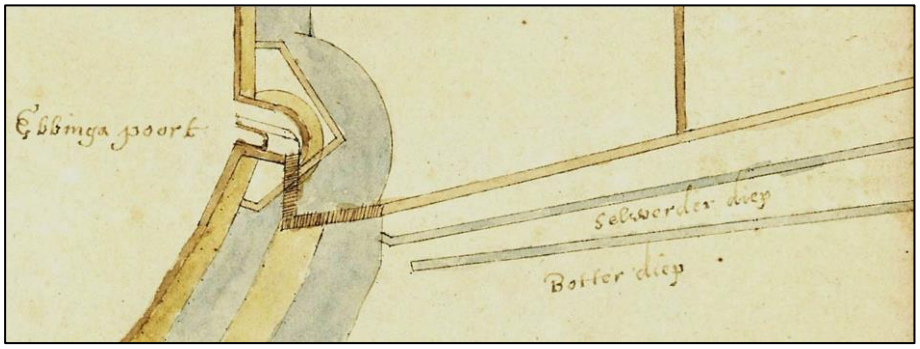

Detail van het plan Salomon Anthoni 1606 (Tresoar, kaart 9959)

Het noorden is rechts.

Op het plaatje hierboven zien we een uitsnede van de plattegrond die Salomon Anthoni maakte voor de nieuwe vestingwerken.[34] Zoals gezegd was dit het 'conservatieve' plan waarbij het stadsareaal ongeveer gelijk bleef. Op de tekening zien we de situatie bij de Ebbingepoort accuraat in beeld gebracht, met het *Selwerderdiep* en de *Nye Graft*, nu *Botterdiep* genoemd, naast elkaar.

Door allerlei omstandigheden lag de uitvoering van de fortificatieplannen een aantal jaren stil. Pas in 1614 kwam de aanleg van de noordelijke vestigingwerken weer ter sprake, in het volgende jaar werden de plannen daarvoor definitief goedgekeurd. Alles bij elkaar duurde het tot 1624 alvorens alles klaar was.

Buiten de Ebbingepoort

In het kader van de stadsuitbreiding was buiten de Ebbingepoort een nieuwe 'Hereweg' geprojecteerd. Maar deze straat (de Nieuwe

[34] Ik dank Bert Tuin voor het feit dat hij mij op het bestaan van deze tekening opmerkzaam maakte. Zijn artikel 'Kapel en kerkhof bij de Brunne' (*Hervonden Stad 2012*, 133-146) was voor mij aanleiding om nog eens opnieuw naar de kwestie van Kleisloot, Selwerderdiep en Boterdiep te kijken.

Ebbingestraat) kon alleen een volwaardige straat worden wanneer de percelen aan de oostkant ervan een behoorlijke diepte konden hebben. De daarvoor benodigde ruimte was er echter alleen vlak buiten de Ebbingepoort. Verderop was de strook tussen de weg en het Selwerderdiep zo smal, dat er geen huizen gebouwd zouden kunnen worden. Besloten werd daarom het Selwerderdiep te dempen en het Boterdiep te verbreden. Op de plattegrond van Jacob van Deventer zien we dat de ruimte tussen de latere Nieuwe Ebbingestraat en het Selwerderdiep naar het noorden toe smaller wordt.

Er zijn geen bronnen die rechtstreeks melding maken van het dempen van het Selwerderdiep, maar er zijn wel indirecte aanwijzingen. Zo wordt nog in 1616 van een huis buiten de Ebbingepoort gezegd dat het gelegen was 'tussen de twee diepen'. Het Selwerderdiep was er toen blijkbaar nog.[35] Van de bij het genoemde huis horende grond heet het in 1629 dat het *'in het Botterdiep begraven'* lag.[36] Uit de stadsrekening van 1619 blijkt verder dat er in de maanden april-november van dat jaar hard gewerkt is aan de 'Kleisloot'.[37] Het moet dan gaan om het breder en dieper maken van het Boterdiep, een herhaling dus van de werkzaamheden die in 1588 en vooral 1589 waren uitgevoerd. Een beschrijving van het project is niet overgeleverd, maar het ligt voor de hand dat men voor het dempen van het Selwerderdiep gebruik heeft gemaakt van de bij het uitgraven van het Boterdiep vrijkomende specie. Waarschijnlijk heeft het nog even geduurd voordat de strook tussen de Nieuwe Ebbingestraat en het Boterdiep voldoende geëgaliseerd was en voor bebouwing geschikt geacht werd, want pas in de zomer van 1621 stelde de Raad een commissie in om de percelen ('huisplaatsen') *'an de nieuwe Ebdingestraet ende het* [gedempte] *Selwerderdiep'* te verdelen en tegen de hoogste prijs te verkopen of verpachten.[38]

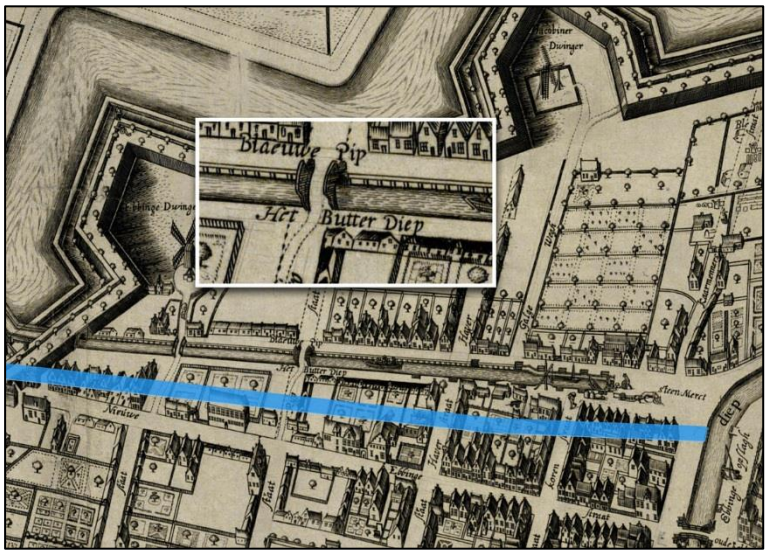

Het 'Butter Diep' en Selwerderdiep op de plattegrond van Haubois

Op deze uitsnede uit de kaart van Haubois (het noorden is links) is met een blauwe lijn het tracé van het Selwerderdiep aangegeven, dat in de jaren na 1619-1620 moet zijn gedempt.

35 GrA T1534-296 fol. 17 (11 juni 1616).
36 GrA T2241-393 (2 december 1629).
37 GrA T1605-332 (1619).
38 GrA T1605-314.3 (1 augustus 1621).

Op de bekende vogelvluchtkaart die Egbert Haubois en Jan Lubberts Langeweerd in 1635 publiceerden, ontbreekt het Selwerderdiep. Overigens is de eerste editie van die plattegrond niet bewaard gebleven, evenmin als de tweede editie van 1643, waarop door een onbeholpen graveur wat aanpassingen zijn ingekrast. De enkele exemplaren die bewaard gebleven zijn, dateren uit de jaren zestig van de zeventiende eeuw. Maar aan de hand van de teken- en graveerstijl is goed vast te stellen wat tot de originele plattegrond behoort en welke de latere wijzigingen zijn. Zo blijkt dat de oostzijde van de Nieuwe Ebbingestraat omstreeks 1630 al vrijwel geheel bebouwd was.

We zullen aanstonds zien dat de verbetering van het Boterdiep samenhangt met een besluit dat in 1611 is genomen.

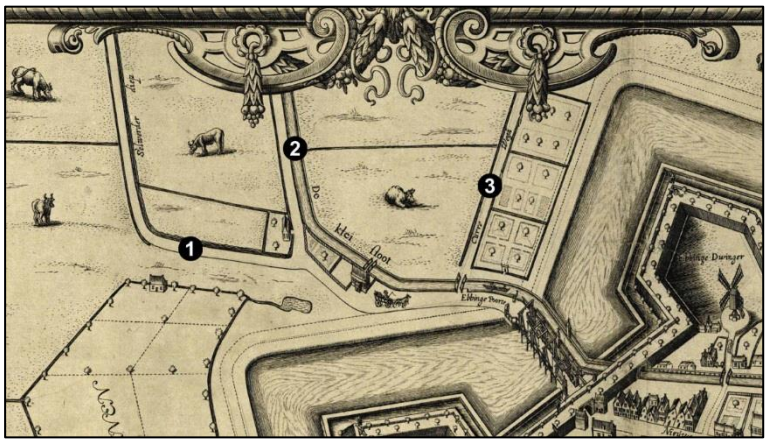

Buiten de Nieuwe Ebbingepoort

Het noorden is links.

1. Selwerderdiep
2. Kleisloot
3. Korreweg

Op deze uitsnede uit de stadsplattegrond van Egbert Haubois en Jan Lubberts Langeweerd zien we het Selwerderdiep, de Kleisloot en de *'Currewegh'*. De Scharenslijpersbrug bestond in Haubois' tijd niet meer. Ze was vervangen door een nieuwe brug, even ten zuiden van de plaats waar de oude had gestaan. Deze brug gaf toegang tot de trekweg die aan de zuidzijde van de Kleisloot richting Noorderhoogebrug liep. Tegenover de brug staat de herberg 'De Groene Weide'.

De woorden *'Klei sloot'* staan op de plaats van de huidige Rodeweg, langs een stukje Boterdiep dat in het begin van de zeventiende eeuw is gegraven in verband met de aanleg van de nieuwe vestingwerken.
Nadat de nieuwe vestingwerken waren aangelegd, het Boterdiep was verbeterd en het Selwerderdiep binnen de vesting was gedempt, is ook een nieuwe brug over het Boterdiep gebouwd om de toegang tot de Korreweg te verbeteren. Ook deze nieuwe 'Korretil' is door Egbert Haubois afgebeeld.

De stadsplattegrond van Groningen die Nicolaes van Geelkercken maakte als illustratie voor Ubbo Emmius' grote werk over de geschiedenis van de Friezen dat in 1616 bij Elzevier in Leiden verscheen,[39] voegt aan ons verhaal niets toe, maar kan wel dienen ter illustratie van de verwarring die met betrekking tot het Selwerderdiep, de Kleisloot en het Boterdiep steeds heeft geheerst.

[39] Ubbo Emmius, *Rerum Frisicarum Historia* (Leiden 1616). De afgebeelde plattegrond heeft de signatuur GrA T1536-6886.

Plattegrond van Groningen door Nicolaes van Geelkercken (1616): 'werk in uitvoering'

(GrA T1536-6886)

Van Geelkerckens plattegrond is onder meer opmerkelijk, vanwege het feit dat hij de stad Groningen toont ten tijde van de aanleg van de nieuwe vestingwerken. De reeds voltooide bastions zijn in opstand getekend, de geprojecteerde in stippellijntjes. Ook het oude bolwerk rondom de stad en de twee rondelen buiten de Boteringe- en Ebbingepoort die in verband met de nieuwe uitleg werden geslecht, zijn met stippellijntjes aangegeven.

Als we Van Geelkercken mogen geloven was het stratenpatroon in de nieuwe uitleg nog niet ontworpen toen hij zijn plattegrond maakte. In elk geval zien we daar – in vage lijntjes getekend – nog de oude wegen en kavelscheidingen van de 'Noord-es'.

De noordoosthoek van Groningen volgens Van Geelkercken
Het noorden is links

Op deze bewerkte uitsnede (het woord 'Schuitendiep' staat niet op de originele gravure en is hier toegevoegd) zien we een deel van de oude stad, compleet met de 'afgetopte' Martinitoren, waarvan de houten spits in 1577 door brand werd verwoest.

Even ten oosten van het rondeel voor de *'Oude Ebbinge poort'* tekende Van Geelkercken het naar het noorden (dus naar links) aftakkende Selwerderdiep, maar noemde het *'t'Botter diep'*. Het echte Boterdiep ontbreekt.

De in 1619 uitgevoerde verbetering van het Boterdiep past bij afspraken die al in 1611 zijn gemaakt over de verbetering van de vaarweg tussen de stad Groningen en Hunsingo. We zagen al eerder dat het stadsbestuur reeds in 1588 rekening hield met het weghalen van de waterscheiding tussen het vaarwater ten noorden van Noorderhoogebrug en het binnen het stadsgebied gelegen deel van het Boterdiep.

Een dergelijke ingreep zou grote gevolgen hebben voor de waterhuishouding. Wanneer de overtoom bij Noorderhoogebrug werd weggehaald zou het Boterdiep op Gronings terrein het peil krijgen dat door het Winsumer en Schaphalsterzijlvest werd aangehouden en dat zou kunnen verschillen van dat van het Groninger stadshamrik, dat onder het Scharmerzijlvest ressorteerde. Om die reden zou het nodig zijn om de tochtsloot van het Westerhamrik onder het Boterdiep door te leiden en een waterscheiding te maken tussen het Boterdiep en het Schuitendiep.

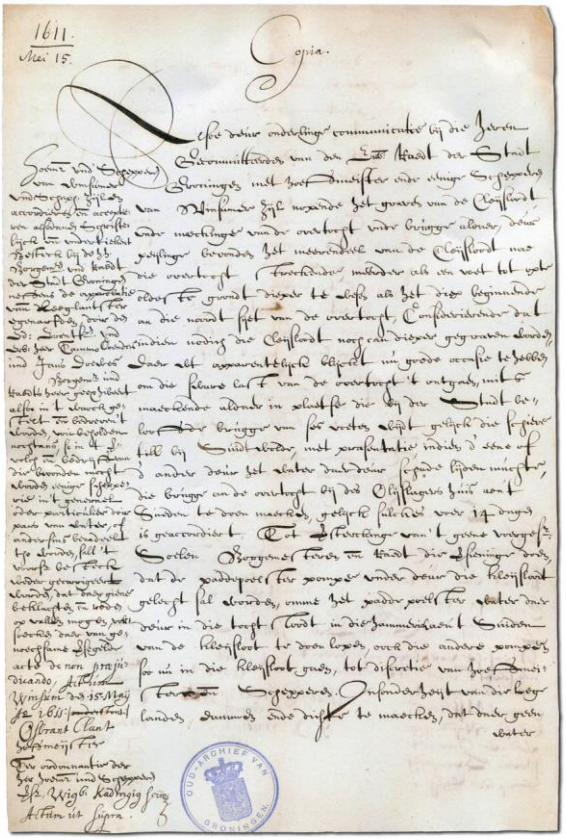
1611.
Mei 15.
Copia.

Kleisloot, Beijumerzuidwending en Zuidwoldermaar worden Boterdiep (1611)

(GrA T2041-113)

We zullen nu de overeenkomst bekijken die in 1611 is gesloten om deze ingewikkelde kwestie te regelen. De tekst bevat enkele minder duidelijke punten en heeft daardoor aanleiding gegeven tot misverstanden die in de historische literatuur een eigen leven zijn gaan leiden.

Ook in dit geval is de originele versie niet bewaard gebleven. De onderstaande ‘hertaling’ is gemaakt op basis van een zeventiende-eeuws afschrift.

GrA T2041-113 (8 en 15 mei 1611)

Overeenkomst tussen burgemeesteren en raad van Groningen en het Winsumerzijlvest, over het graven van de Kleisloot, de overtocht, de brug aldaar en de Paddepoelster pomp

Afschrift

[1] Er heeft overleg plaats gevonden tussen de heren gecommitteerden van de Raad van de stad Groningen met de Hofmeester[a] en enkele scheppers van de Winsumerzijl over het graven van de Kleisloot en het maken van de overtocht en de brug aldaar;

a In de periode vóór de Reductie was de hofmeester van de Aduarder voorhof te 'Rodeschool' voorzitter van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest. Ook na 1594 bleef de voorzitter van de zijlvestenij de titel Hofmeester dragen.

[2] daarbij is in aanmerking genomen dat peilingen hebben uitgewezen dat de vaste bodem van het grootste deel van de Kleisloot in de richting van de overtocht[a] meer dan een voet dieper ligt dan die van het diep dat aan de noordzijde van de overtocht begint[b], en ook dat, als het nodig is, de Kleisloot dieper kan worden uitgegraven[c], en dat daaruit duidelijk blijkt dat er nu een goede gelegenheid is om de zware last van de overtocht op te heffen

a Enkelvoud: bedoeld is de overtoom tussen de voormalige Hunzebedding en de Beijumerzuidwending. De overtoom tussen de Kleisloot en de Hunzebedding is al eerder opgeruimd.
b Aan de noordzijde van de overtocht ligt het westelijke uiteinde van de Beijumerzuidwending. Een halve kilometer verder naar het oosten begon het Zuidwoldermaar. Beide watergangen zijn onderdeel geworden van het Boterdiep.
c De betrokkenen hebben blijkbaar in de veronderstelling verkeerd dat de vereniging van Kleisloot en de Beijumerzuidwending met Zuidwoldermaar tot Boterdiep de bouw van een verlaat zou vergen. Uit de resultaten van de peilingen bleek dat dit niet nodig was. Terwille van de scheepvaart hoefde alleen de overtoom te worden weggehaald. Bleef over dat de waterstaatkundige risico's zoveel mogelijk moesten worden uitgesloten.

[3] onder voorwaarde dat daar ter plaatse de van stadswege beloofde brug[a] wordt gebouwd met een wijdte van zes voet, net zoals de scheve til bij Zuidwolde, en het aanbod dat, indien de een of ander schade mocht lijden door het water, men de brug bij de overtocht bij het olieslagershuis[b] aan de zuidzijde zal laten maken, zoals veertien dagen geleden is overeengekomen;

a Door het weghalen van de overtoom wordt de vaste oeververbinding (de oude dijk tussen Beijumerzuidwending en Hunzebedding) tussen de Kleiweg en Beijum verbroken. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen moet een brug worden gebouwd. Burgemeesters en Raad van Groningen hebben eerder beloofd die te zullen bouwen.
b Kooper dacht dat het huis van de olieslager de Halfwegsmolen was die halverwege de Bedumerweg heeft gestaan. Dat was inderdaad een olie- en pelmolen. Het gaat hier echter om de plaats van de (voormalige) overtoom over de zuidelijke dijk langs de oude Hunzebedding.

[4] tot ondersteuning van hetgeen hier is geschreven, zullen Burgemeesters en Raad

- voorzien in het leggen van de Paddepoelsterpomp onder de Kleisloot door, om daarlangs het Paddepoelster water[a] in de tochtsloot van het Stadshamrik ten zuiden van de Kleisloot te laten stromen;

- ervoor zorgen dat ook de andere duikers die nu in de Kleisloot uitkomen, volgens aanwijzingen van Hofmeester en scheppers, in het bijzonder die van de lage landen[b], worden afgedamd en gedicht, zodat daardoor geen water kan lopen, tenzij wanneer de lagelandster scheppers dat graag willen, en anders niet.

- beloven ook een goede pendam, goed voorzien van palen en planken, in de tochtsloot bij de klapbrug van de Korreweg,[c] naar genoegen [van Hofmeester en scheppers] te leggen en onderhouden;

- ook de garantie te geven dat door de Kleisloot niet meer water dan erin regent in het Winsumerzijlvest zal komen, tenzij de scheppers van de lage landen zelf in droge perioden graag wat water in hun zijlvest zouden willen laten lopen door de duiker bij de Korretil te openen.

a De woorden 'Paddepoelsterpomp' en 'Paddepoelster water' hebben verwarring gesticht. Ik kom hierop nog even terug.
b Bedoeld zijn in het bijzonder de scheppers van het laag gelegen Innersdijk. Hun belangen verschilden al sinds halverwege de vijftiende eeuw vaak van die van de andere gebieden in het Winsumer en Schaphalsterzijlvest.
c '*Korendijck'*. De klapbrug daar is de Korretil.

[5] Dit alles heeft de instemming van ons, Burgemeesters en Raad van de stad Groningen, en ons, ondergetekende Jonkers, Hoofdelingen en Eigenerfden in de lage landen [van het] Winsumerzijlvest, en wordt door ons aangenomen en geratificeerd.

[6] Gedaan te Groningen, 8 mei 1611.

Ter ordonnantie der heren Burgemeesters en Raad voornoemd,

Kempo Adriani, secr.

Volgen de namen van ingelanden van het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest:[a]

Sirp Eelama
Reijner Frickx
Rempt van Isselmuiden
Ernst van Mellingha
Everhardt de Mepsche voor mij zelf en ook als voormond voor Agnes Uffkens
Roleff Wijffrijng
Weduwe Jarges
Popco Everhardij
Sijcke Sijsing
Geert Lewe
Johan Lewe wegens onze heerd op Ter Laan
Tammo Conders voor mij particulier, en als mede-collator van de kerk te Noordwolde, vanwege onze landen
J. Clandt
Wathko Itens te Bedum
G. Verrutius
C. van Isselmuiden als schepper van Innersdijk verleen mijn instemming als particulier

Eggerick Egge Phebens vanwege het Sint Geertruidsgasthuis
J. Sicking voor mij als particulier, en als voormond voor de kinderen van mijn overleden oom Harmen Sickinghe, en als mede-collator te Zuidwolde, Bedum en anders.
Claes Writzers
Menolt Jansen vanwege mijn heerd te Bedum, uitgezonderd mijn landerijen in de Paddepoel

a Het aantal Groninger burgers onder de 'lagelandsters' is opmerkelijk groot!

Kantmelding

Hofmeester en scheppers van de Winsumer en Schaphalsterzijlen stemmen in en aanvaarden het schriftelijke en ondertekende bestek van heren Burgemeesters en Raad van de stad Groningen met de goedkeuring van de lagelandster eigenerfden, getoond door de edele heren Tammo Coenders, burgemeester, en Jan Drewes, raadsheer, om gerealiseerd en uitgevoerd te worden, onder het voorbehoud dat, wanneer enige schepperij in het algemeen of in het bijzonder door wateroverlast of anderszins blijkt benadeeld te worden, het bestek weer aangepast zal worden, opdat het geen aanleiding geeft tot klachten, waarvan wij om een bezegelde akte van non-prejudicie verzoeken. Gedaan te Winsum, 15 mei 1611.

Daaronder stond

Osbrant Clant, hofmeester

Ter ordonnantie van de heren hofmeester en scheppers voornoemd.

Wig. Radingius.[a]

Gedaan als boven.

a In het gebruikte afschrift staat abusievelijk 'Kadingius'. Het afschrift in het 'Zijlvesterboek' van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest geeft zijn volledige naam: Wigboldus Radingius.[40]

Op 7 maart 1616 hebben Burgemeesters en Raad van Groningen en de gezamenlijke scheppers van de Winsumer en Schaphalsterzijlen een oorkonde opgesteld waarin ze verklaren dat zij deze overeenkomst op 15 mei 1611 hebben gesloten en daarbij de bepalingen van de overeenkomst van de tekst van 8 mei 1611 nog eens woordelijk herhalen.[41]

Door het wegnemen van de overtoom in Noorderhoogebrug kreeg het hele Boterdiep vanaf de oude Ebbingepoort noordwaarts hetzelfde peil. Aangezien het Groninger stadshamrik via het Scharmerzijlvest uitwaterde ontstond nu de vreemde situatie dat op het territorium

40 GrA T2778-1 76-80.
41 GrA T136-2499 fol. 123-124 en GrA T2778-1 pp. 88-89; GrA T2778-19 fol. 83-84.

waar het Groninger stadsbestuur de baas was de polders onder de Drie Delfzijlen ressorteerden en daarbinnen een van zijn omgeving afgescheiden kanaal liep dat onder het Winsumer en Schaphalsterzijlvest viel.

In 'Groningen en het Drentse water' 8 *Alle kanten op* heb ik – in verband met de inlating van Selwerd en de Paddepoel in het Aduarderzijlvest – al gewezen op de verwarring die met betrekking tot het 'Paddepoelster water' bestaat. In de inleiding op de inventaris van het archief van het Aduarderzijlvest[42] lezen we na de mededeling over de inlating van Selwerd en de Paddepoel in 1435, dat dit gebied in 1611 de band met het Aduarderzijlvest verbrak en vanaf dat jaar gedeeltelijk afwaterde op het zijlvest der Drie Delfzijlen. Dit is niet juist. Het Paddepoelster water waarvan in 1611 wordt bepaald dat het door de 'Paddepoelsterpomp' moest stromen, is niet afkomstig van dat deel van de Paddepoel (de Hoge Paddepoel) dat in 1435 toetrad tot het Aduarderzijlvest, maar van de Lage Paddepoel, dat zo ongeveer samenviel met het Westerstadshamrik. Het ging in 1611 dus om dat deel van de Paddepoel dat gelegen was ten zuiden van de Penningsdijk en sinds 1434 deel uitmaakte van het Scharmerzijlvest en als zodanig via het Damsterdiep naar de Eems loosde.

Wieringa maakte het in zijn boek over het Aduarderzijlvest nog erger.[43] Hij laat ons weten dat de Paddepoel zich in maart 1611 van het Aduarderzijlvest heeft losgemaakt en ging uitwateren op het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest. Hij beroept zich daarvoor op een oorkonde van maart 1611, maar vergist zich in de datering. Hij bedoelt de hierboven genoemde bevestigingsakte van 7 ***maart*** 1616 waarin de op 8 en 15 mei ***1611*** afgesproken punten werden herhaald. Daarin gaat het echter niet, zoals hij meent, over de inlating van het Paddepoelster water in het Winsumer en Schaphalsterzijlvest, maar juist om het tegenovergestelde: het weren van datzelfde water uit het zijlvest, in het bijzonder door het leggen van een grondpomp onder de Kleisloot door.

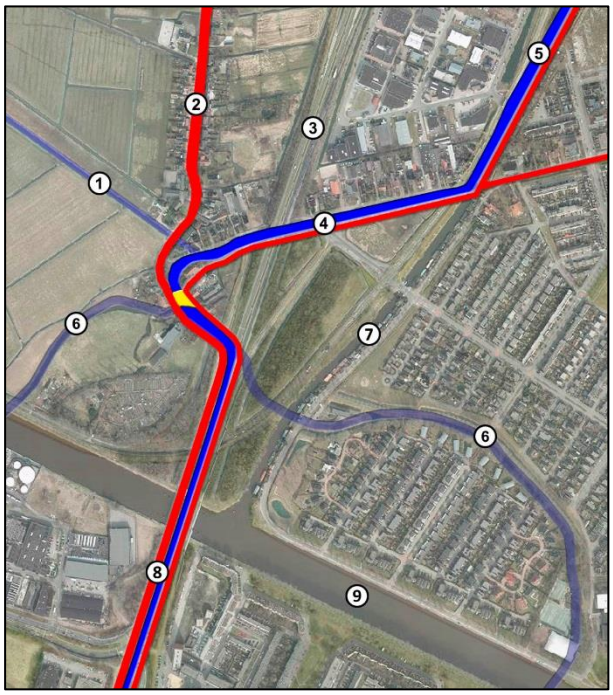

Noorderhoogebrug vóór 1611

1. Het Nieuwe Gat van 1321-1322
2. Wolddijk
3. Noordzeeweg (N370)
4. Het westelijke einde van de Beijumerzuidwending, later deel van het Boterdiep
5. Zuidwoldermaar, later deel van het Boterdiep
6. Oude bedding van de Hunze
7. Boterdiep
8. Kleiweg met Kleisloot (later Bedumerweg en deel van het Boterdiep)
9. Van Starkenborghkanaal

42 GrA T708.

43 W.J. Wieringa, *Het Aduarderzijlvest in het Ommelander waterschapswezen* (Groningen 1946) 30.

We bekijken nu enkele punten uit de overeenkomst van mei 1611 nog wat nader. We beginnen met passage over de brug (nr. 3). Het voornaamste doel van de overeenkomst van 1611 was het wegnemen van de overtocht bij Noorderhoogebrug, die uiteraard een lastige hindernis was voor het scheepvaartverkeer tussen Groningen en Hunsingo. De overtoom is op dit plaatje aangegeven met een geel blokje.

Door de overtoom te verwijderen ontstond er een probleem voor het landverkeer dat vanaf de Kleiweg of Wolddijk via de weg langs de zuidzijde van de Beijumerzuidwending naar Beijum wilde. Zoals we zagen had de stad Groningen beloofd om dit bezwaar weg te nemen door op die plaats een brug te bouwen. Dat is in zoverre opmerkelijk, dat de locatie van deze brug zich buiten het Groninger stadsgebied bevindt.

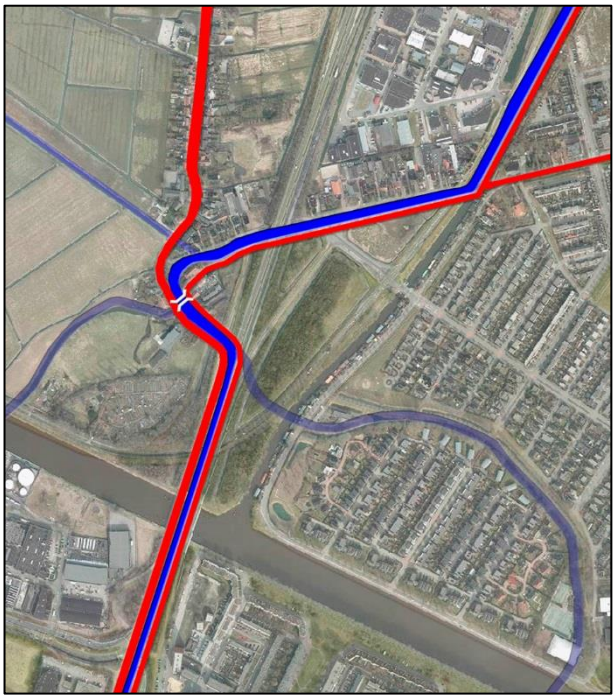

Noorderhoogebrug na 1611

De brug die Groningen op de plaats van de weggehaalde overtocht bouwde, was in feite de tweede 'Noorderhoogebrug'. We zullen in het volgende hoofdstuk zien waar de eerste 'Hoogebrug' waarschijnlijk heeft gelegen.

Onder punt 3 was bepaald dat, wanneer iemand schade zou ondervinden van de bouw van de brug, men haar eventueel bij de (voormalige) zuidelijke overtoom zou plaatsen. Deze plek moeten we zoeken op de plek waar vroeger de Kleisloot op de zuidelijke Hunzedijk doodliep en waar het kanaal, na het weggraven daarvan, een bijna haakse knik vertoonde.

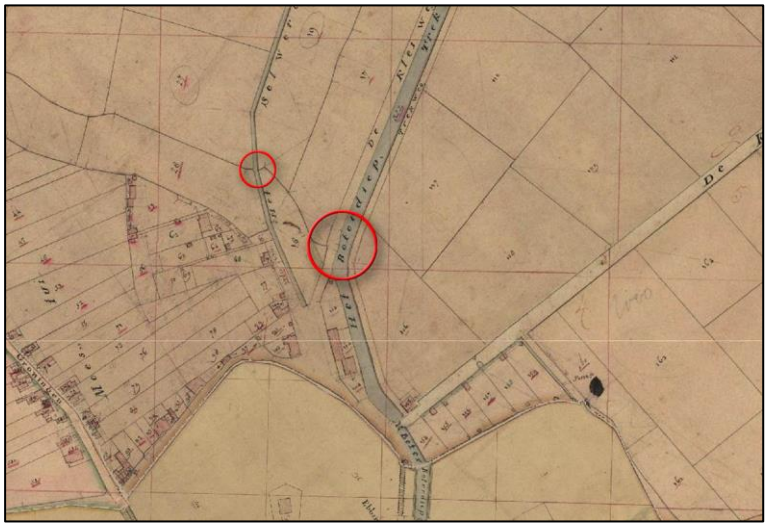

Twee ‘onderleidingen’ buiten de Ebbingepoort, ingetekend op de oude kadasterkaart

Het linker rondje geeft de plaats aan waar sinds de omleiding van de Hunze omstreeks 1400 de tochtsloot van het Westerstadshamrik via een ‘grondzijl’ onder het Selwerderdiep doorliep, het rechter rondje beduidt de plek van de ‘grondpomp’ waarlangs volgens de overeenkomst van 1611 het water van dezelfde tochtsloot de Kleisloot, later Boterdiep, moest kruisen.

Om te voorkomen dat water vanuit de (Lage) Paddepoel in de Kleisloot/Boterdiep terecht zou komen, wilde het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest dat er een ‘grondpomp’ onder de Kleisloot door zou worden gelegd (punt 4 van de overeenkomst). We hebben gezien dat het stadsbestuur reeds in 1589 had vastgesteld dat zo’n kunstwerk nodig zou zijn.

De nieuwe grondpomp, die niet alleen onder de Kleisloot doorging, maar ook onder de Kleiweg en de ten oosten van de Kleisloot gelegen trekweg, lag op korte afstand van de oude grondzijl onder het Selwerderdiep.

Op oude kadasterkaarten zijn de plaatsen van de onderleidingen onder het Selwerderdiep en het Boterdiep met Kleiweg en trekweg nog wel herkenbaar.

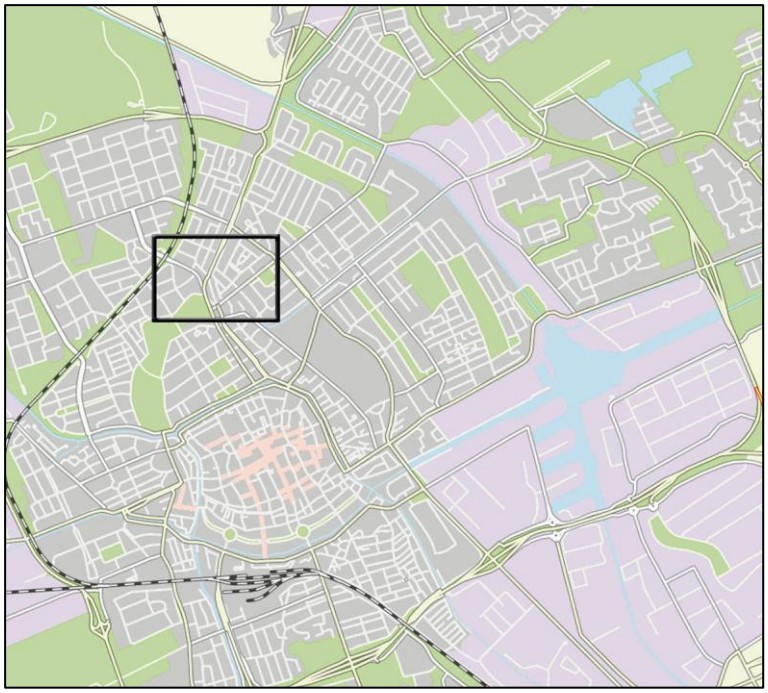

De uitsnede van de kadasterkaart van de vorige afbeelding betreft het omkaderde stukje van de stad Groningen.

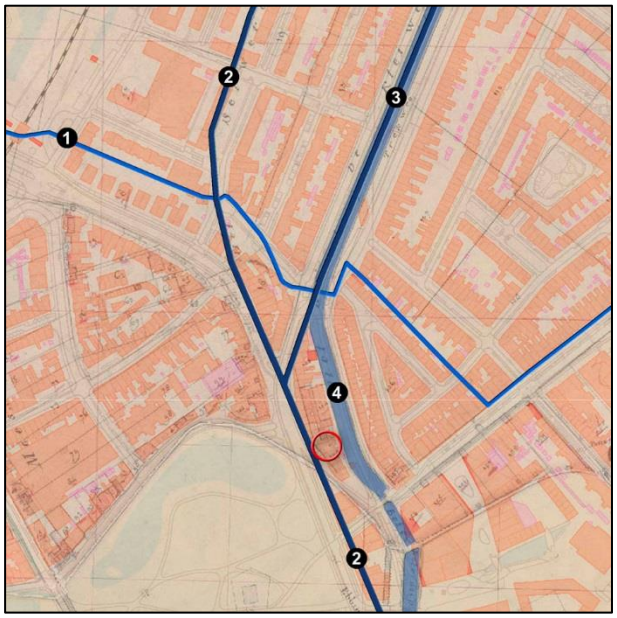

De 'Paddepoelster tochtsloot' op de moderne stadsplattegrond

1. 'Paddepoelster tochtsloot'
2. Selwerderdiep
3. Kleisloot, later Boterdiep
4. Boterdiep

Op dit plaatje is de moderne stadsplattegrond gecombineerd met het minuutplan van het kadaster uit het begin van de negentiende eeuw.

De cirkel geeft de plaats aan van herberg 'De Groene Weide'.

De Paddepoelstertocht kruiste met behulp van grondpompen het Selwerderdiep en de Kleisloot/Boterdiep. In verband met de aanleg van de nieuwe vestingwerken heeft men het Boterdiep een eindje naar het oosten verlegd. Zo is het tracé van de Rodeweg (ter plaatse van nummer 4) tot stand gekomen.

Oorspronkelijk lag herberg De Groene Weide ten oosten van het Selwerderdiep, even ten zuiden van de Scharenslijpersbrug. Na de omlegging liep het water langs de achterkant van de herberg.

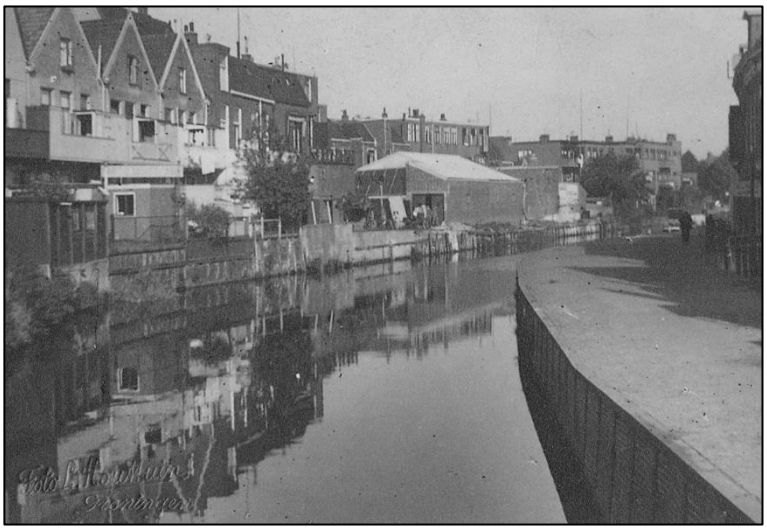

Boterdiep met Rodeweg (c. 1925)
De foto is gemaakt door L. Houttuin.
(GrA T1785-0870)

De huizen aan de linkerzijde van de foto staan met hun voorkanten aan de Nieuwe Ebbingestraat, die de loop van het voormalige Selwerderdiep volgde.

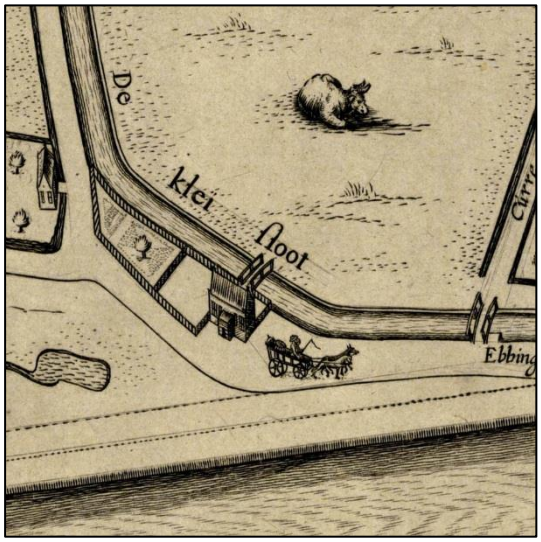

Herberg De Groene Weide in de 17e eeuw

Aanvankelijk had het Selwerderdiep voorlangs de herberg gelopen. Haubois tekende de situatie die was ontstaan door het omleggen van het diep langs de huidige Rodeweg, achter langs de Groene Weide.
Een brug achter de herberg geeft toegang tot de trekweg die aan de oostzijde van de Kleisloot/Boterdiep liep.
Het wagenspan rijdt op de plaats waar zich eerder het tracé van het Selwerderdiep bevond.
Het water op de voorgrond is de gracht rond de Boteringedwinger.

De Groene Weide in 1954
(GrA T1785-28866)

Tegenwoordig schrijft de uitbater van dit etablissement het woord ‘weide’ met een sjieke ‘y’.

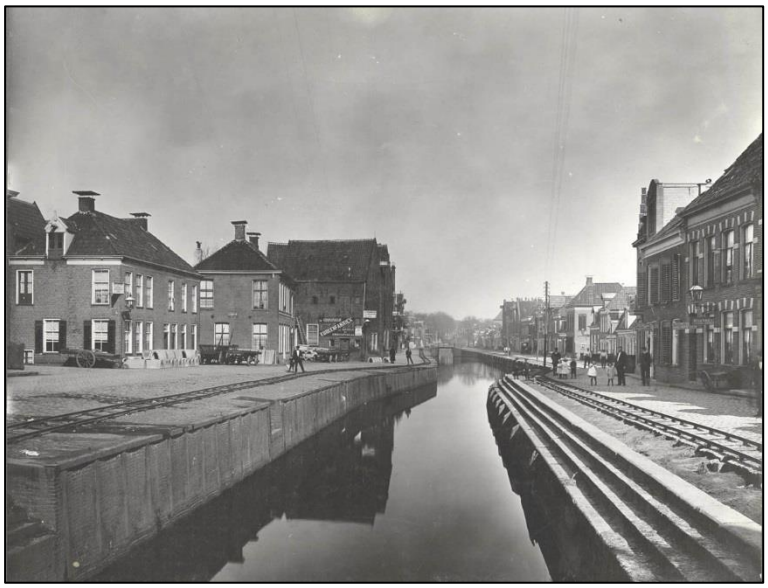

Het zuidelijke uiteinde van het Boterdiep
(GrA T1785-18210)

De foto dateert van vlak vóór de demping (1912). De rails voor de kiepkarretjes liggen al klaar.

9 Kleisloot, Selwerderdiep en Boterdiep

9.1 *'Twe staddepen'*
9.2 Kleisloot, 'Nye Graft' en Boterdiep
9.3 Noorderhoogebrug
9.4 Slot

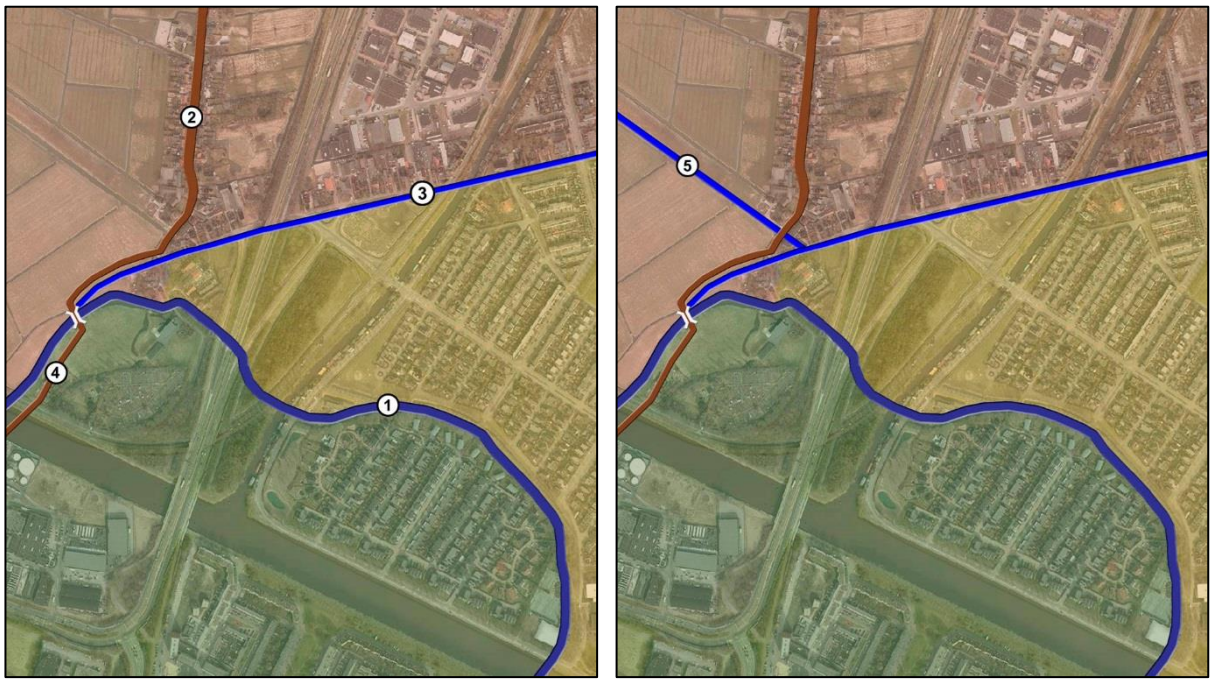

Noorderhoogebrug vóór (links) en na (rechts) 1322

1. Hunze
2. Wolddijk ('Weg van de brug van de H. Walfridus'?)
3. Beijumerzuidwending
4. Weg over de linker oeverwal langs de Hunze
5. Nieuwe Gat

Bovenstaande plaatjes zijn reconstructies die bij gebrek aan voldoende zekerheden nogal speculatief moeten zijn.

- De kleuren geven de verschillende kerspelen aan: roodachtig is het kerspel Beijum, later Zuidwolde, geel is Noorddijk, groen is Groningen.

- De exacte plaats van de Walfridusbrug is niet bekend. Daar in de buurt moet, op de noordelijke grens van het Groninger rechtsgebied, een soort ‘stadsmarkering’ hebben gestaan, het in verschillende oude teksten genoemde *Caters Cruce.*
- Ingetekend zijn de Wolddijk (‘de weg van de brug van de heilige Walfridus?) en de Beijumerzuidwending
- Op Gronings grondgebied liep de weg vanaf de Borgham waarschijnlijk over de oeverwal van de Hunze. Bronnen die dit bevestigen zijn er echter niet.
- Ten behoeve van de ontwatering van het woldland is het Nieuwe Gat gegraven (links op het rechter plaatje), dat uitvoerig besproken is in G&DW 3.

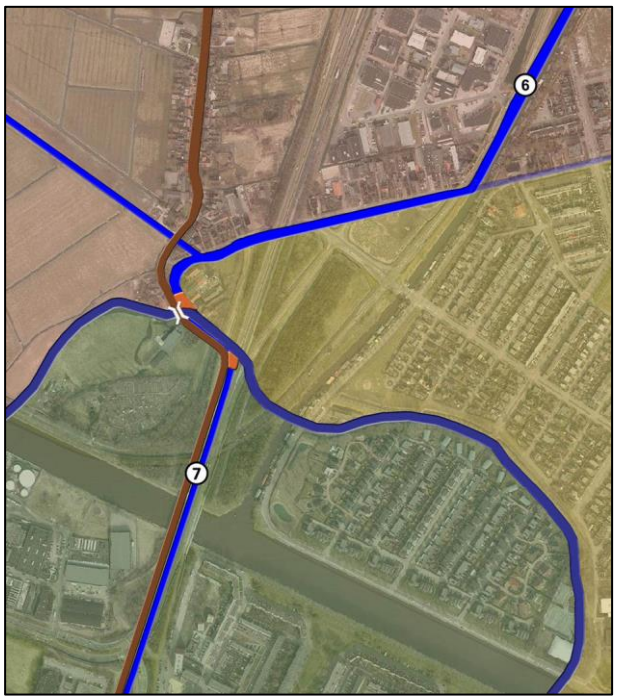

Noorderhoogebrug in de veertiende eeuw

6. Zuidwoldermaar
7. Kleisloot

De oranje blokjes geven overtomen aan.

- In Hunsingo is het Zuidwoldermaar gegraven, in het Groninger stadsgebied de Kleisloot. Deze dienen in hoofdzaak het verkeer over water. De oriëntatie van de Kleisloot is bepaald door de ligging van de Tie en de oostelijke Hunze-lus om de Borgham. De vaart werd vanaf de Tie zo dicht mogelijk buiten langs de rivierkronkel gegraven.
- Vanaf de Borgham is – ten behoeve van de scheepsjagers – de Kleiweg langs de Kleisloot gelegd. Van de veronderstelde oude weg over de oeverwal wordt niets vernomen.
- Via een nieuwe brug over de Hunze (?) bereikte men de Wolddijk. Deze brug ligt over de oude bedding van de Hunze en niet over de vaarroute tussen Hunsingo en de stad Groningen. Het is dan ook niet deze brug waaraan Noorderhoogebrug zijn naam ontleent. De plaatsaanduiding ‘Hogebrug’ (Noorderhoogebrug) duikt pas in 1514 voor het eerst in de archieven op en hoort waarschijnlijk bij de brug die in de volgende fase op dezelfde plaats heeft gelegen. De Hogebrug bij het huidige Oosterhoogebrug komt reeds in 1427 voor het eerst in een schriftelijke bron voor; de bouw van dat kunstwerk hangt samen met het graven van het Damsterdiep c. 1424.
- De schuitevaarders maakten gebruik van een stukje Hunzebedding, maar moesten wel twee overtochten of overtomen ‘nemen’. Deze zijn op het plaatje aangegeven met oranje blokjes.
- Na de omleiding van de Hunze (c. 1400) langs de stad veranderde er hier niets.
- Waarschijnlijk heeft het Nieuwe Gat in de loop van de veertiende eeuw zijn functie verloren, doordat Innersdijk ging uitwateren via de Winsumerzijl.

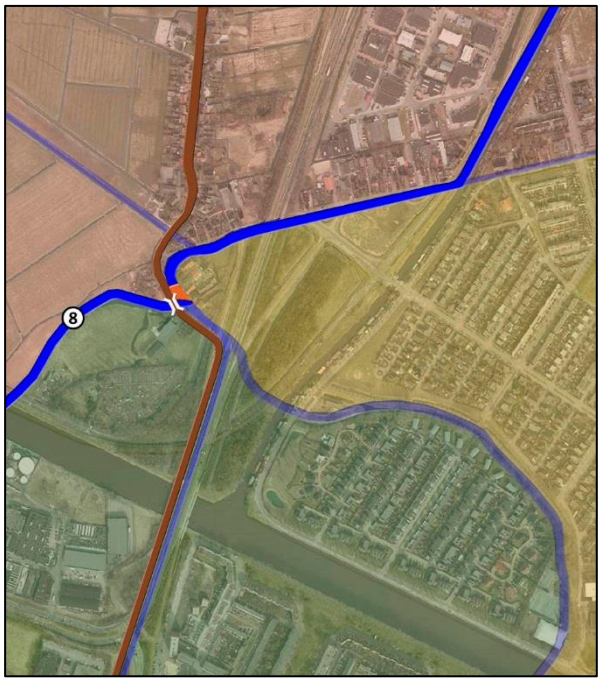

Noorderhoogebrug in de zestiende eeuw

8. Hunzebedding als vaarweg benut

- Nadat het Schuitendiep en het Hoornsediep bij de Hoek van Ameland met elkaar waren verbonden (c. 1470), nam het Selwerderdiep de functie van de Kleisloot als scheepvaartkanaal over (niet op het kaartje).
- Vanaf het voormalige Cortinghuis gebruikten de schippers een stukje van de oude Hunzebedding (nr. 8).
- De Kleisloot diende wellicht nog voor de afwatering van het Oosterhamrik.
- De oostelijke overtoom was of werd opgeruimd, zodat alleen de westelijke overbleef.
- Het Nieuwe Gat had zijn oorspronkelijke functie allang verloren.
- Mogelijk is met het oog op de scheepvaart via de Hunzebedding de hier getekende brug na 1470 vervangen door een hoger exemplaar, dat dan zijn naam heeft gegeven aan het gehucht dat hier ontstond. De '*Hogerbrugge by Katers cruce'* komt voor het eerst genoemd voor in een tekst van 1514.[44]

[44] GrA T1539-82 reg.nr. 632 (1514).

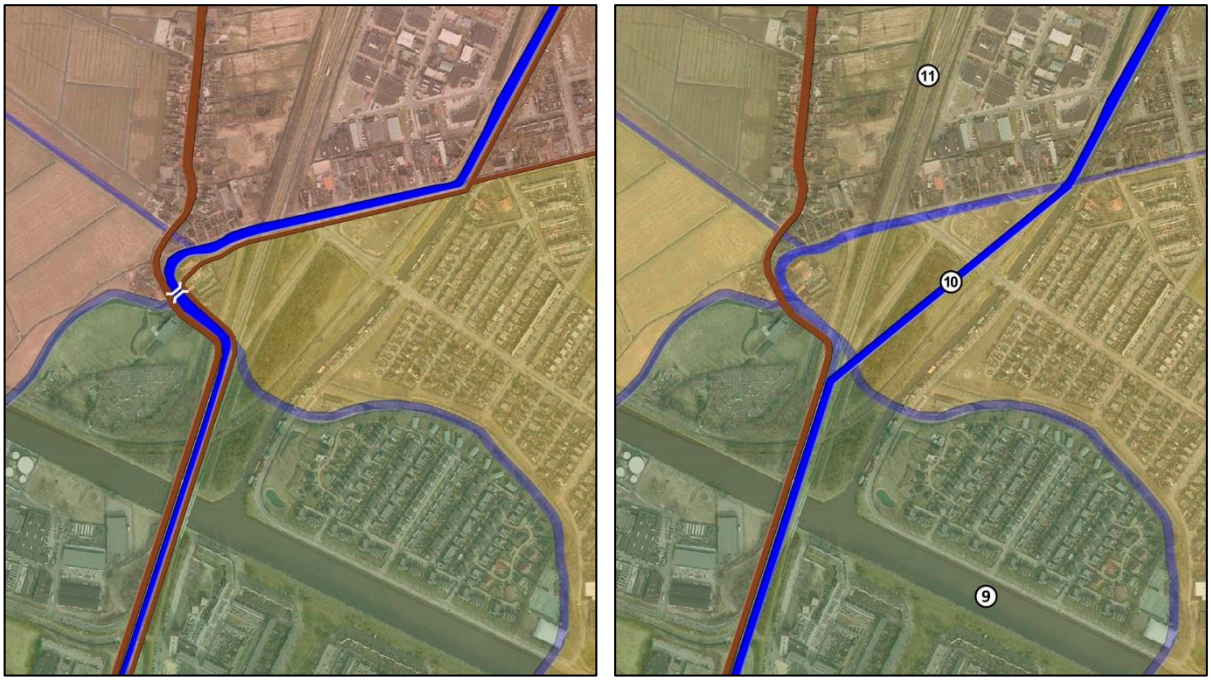

Noorderhoogebrug na 1611 (links) en in de twintigste eeuw (rechts).

9. Van Starkenborghkanaal
10. Nieuw stukje Boterdiep
11. Noordzeeweg (Eemshavenweg, N46)

Op grond van de in 1611 gemaakte afspraken

- is de westelijke overtoom weggehaald;
- een nieuwe brug gebouwd ter vervanging van de dam die het Zuidwoldermaar/Beijumerzuidwending van de Hunzebedding scheidde;
- is het Boterdiep binnen de Groninger stadstafel een Winsumer ‘enclave’ geworden in een gebied dat waterstaatkundig tot het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen hoorde.

Ten tijde van de aanleg van het Van Starkenborghkanaal is ook een nieuw stukje Boterdiep gegraven. Hierdoor werd de lastige kronkel door Noorderhoogebrug afgesneden.
Ten behoeve van de aanleg van de Noordzeeweg (Eemshavenweg, N46) is het Boterdiep in de jaren 70 nog weer een eindje naar het oosten verlegd.

Links: het Boterdiep in Noorderhoogebrug, c. 1930 (GrA T1785-10626)

We kijken vanuit het oosten naar de molen Wilhelmina. Dit gedeelte van het Boterdiep is ooit het westelijke uiteinde van de Beijumerzuidwending geweest. Achter de molen zwenkt het diep naar het zuiden.

Rechts: dezelfde plek in 2011

Groningerweg hoek Molenstreek in Noorderhoogebrug (2011)

Hier zwenkte het Boterdiep scherp naar het zuiden om even verder een stukje Hunzebedding te volgen.

Demping van het Boterdiep in Noorderhoogebrug (1938)
(GrA T1785-12202)

Aan de Molenstreek in Noorderhoogebrug spelen kinderen in de modder tijdens het dempen van het Boterdiep.

In de jaren 30 van de twintigste eeuw is de bocht van het Boterdiep in Noorderhoogebrug afgesneden, het afgesneden stuk van het diep werd gedempt. Op deze omstreeks 1938 door E. Folkers gemaakte foto is de demping van het meest westelijke deel van het diep vrijwel voltooid.

De Molenstreek te Noorderhoogebrug (april 2011).

Ook tegenwoordig wordt er aan de Molenstreek gespeeld. Op de plaats van het gedempte Boterdiep (oorspronkelijk een stukje Hunze) ligt een grasveldje met speelplek voor kinderen.

9 Kleisloot, Selwerderdiep en Boterdiep

9.1 *'Twe staddepen'*
9.2 Kleisloot, 'Nye Graft' en Boterdiep
9.3 Noorderhoogebrug
9.5 Slot

Een open deur

Ik sluit dit deel af met het herhalen van een van de trivialiteiten die ik aan het eind van de inleiding noemde: water heeft zowel een positieve als een negatieve kant. Je kunt niet alleen teveel aan water hebben, je kunt ook water tekort komen.

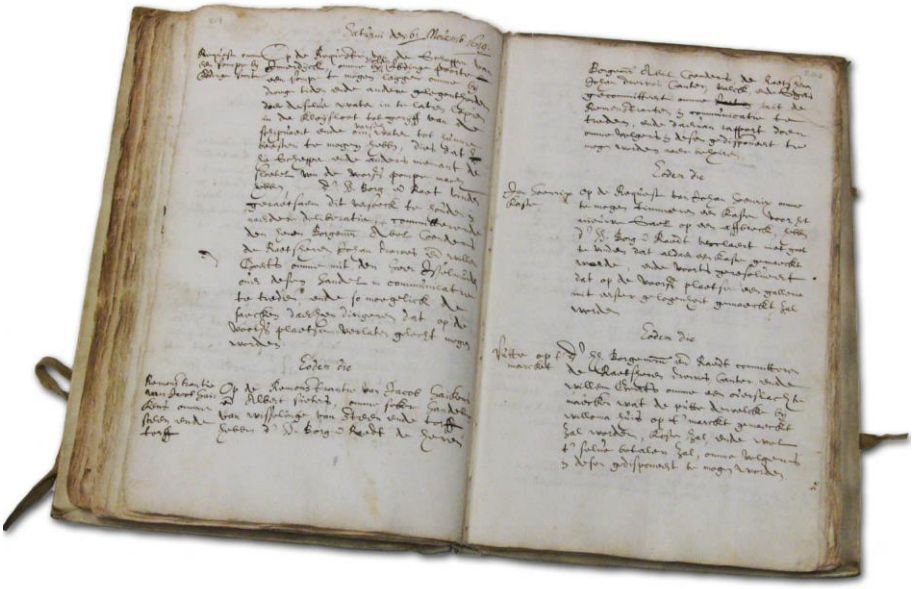

Resolutieboek van het Groninger stadsbestuur 1619

We zagen eerder dat bij de inlating van kerspels en hamrikken steeds bedongen werd dat men vreemd water zou buitenhouden. Ook met de aansluiting van het Boterdiep bij het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest in 1611 was dat het geval. Maar toen werd wel bedacht dat het in tijden van droogte wel eens handig zou kunnen zijn om bij de Korretil een klep open te zetten, zodat water uit het Groninger hamrik in het Boterdiep zou kunnen lopen (zie punt 4 van de overeenkomst op p. 42).

Uit een aantekening in het resolutieboek van 1619 blijkt dat de ingelanden van Innersdijk in dat jaar nog een stapje verder gingen.

We lezen daartoe – in een moderne hertaling – de raadsresolutie van 6 november 1619.[45]

Zaterdag 6 november 1619

Op het verzoekschrift van de schepper van Innersdijk om bij de oude Ebbingepoort een pomp te mogen leggen om bij droge tijden en andere gelegenheden daardoor water in de Kleisloot (voor de duidelijkheid: het Boterdiep) te laten lopen ten behoeve van de scheepvaart en om zoet water voor hun vee te kunnen krijgen, met dien verstande dat hij, schepper, en niemand anders de sleutel van de pomp mag hebben,

oordelen de heren burgemeesters en raad het raadzaam om dit verzoek in beraad te houden en stellen een commissie samen, bestaande uit burgemeester Abel Coenders en de raadsheren Johan Drewes en Willem Geerts, om met de heer Isselmuiden in overleg te treden en indien mogelijk het daarheen te leiden, dat op de plaats een sluis kan worden gelegd.[46]

Ik heb de zaak niet verder uitgezocht. Maar het punt is duidelijk:

ondanks alle ellende die het Drentse water veroorzaakt heeft en alle projecten die – met en zonder succes – zijn bedacht en uitgevoerd om het de baas te blijven, blijkt datzelfde Drentse water in een enkel geval toch wel heel erg waardevol.

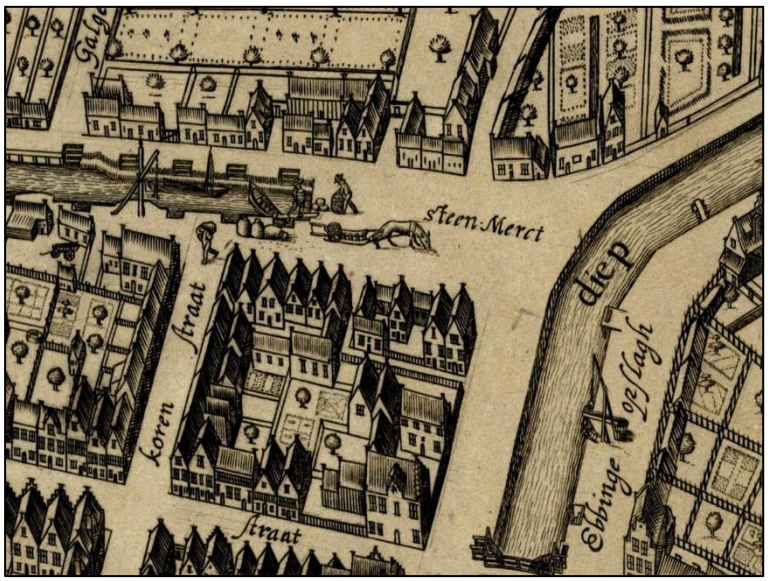

Steenmarkt op de plattegrond van Haubois

[45] GrA T1605-314.2.

[46] Zie voor een transcriptie van de originele tekst bijlage 4.

Uit de omstreeks 1635 gemaakte plattegrond van Haubois en Langeweerd blijkt dat er – anders dan het stadsbestuur wellicht had gewild – geen sluis of verlaat is gelegd tussen het Schuitendiep (rechts) en het Boterdiep (links). Zelfs van een eenvoudige pomp of duiker is geen spoor te bekennen.

Er is echter een bericht – maar ik heb het niet geverifieerd – dat de Kleisloot (Boterdiep) in 1653 of 1654 met het Schuitendiep is verbonden. Deze verbinding is op initiatief van Gedeputeerde Staten in 1724 weer afgesloten door het leggen van een brede dam. In 1826, tijdens de 'hevige volksziekte', is daarin een stenen pomp gelegd om het tot dan toe stilstaande water in het Boterdiep te laten afstromen en daardoor het kanaal te zuiveren.[47]

[47] M.D. Teenstra, *Stads- en dorpskroniek. Groningen, Friesland,Drente,* II 41.

Bijlage 1

GrA T2100-219.1 (9 juni 1473)

Burgemeesters en raad van Groningen verklaren een overeenkomst te hebben gesloten met de kerspelen van het gericht van Selwerd, zijnde Broke, Kroepeswolde, Wulffsberge, Nortlaren, Unna, Haren, Helpman, alsmede het klooster Essen over het diep dat van 'boeven zuetwert nederkomet lopen op de oesterzyd verby onser stad'.

[1] Wy, borgermestere ende raed der stad Groningen, bekennen ende tugen myt dessen openen breve dat wy leeffliken ende mynnentlike overgekomen sint mytter gemeenre meente der karspelen des gerichtes van Selwert als van Broke, Kroepeswolde, Wulffsberge, Nortlaren, Unna, Haren, Helpman, ende mytten cloester van Essen, alze van den diepe dat van boeven zuetwert nederkomet lopen up de oesterzyd verby onser stad,

[2] also dat die vorg. gemene meente mytten vors. cloester sullen dat vors. diep staende, vry, diep ende onbehindert holden van boeven nederwert hent an den stenen tijll toe, die leget an den Damsaterwech, buten todoen ende onkost onser stad, beholden der meente vorg. ende enen yewliken sine stalle in den vors. diepe, daer elk recht to hebben mach offte hevet.

[3] Ende des gelikes sullen wy dat vors. diep voert holden vry, diep ende onbehindert hent an dat diep dat lopet van onser stad nortwert na Selwert buten todoen ende onkost der gemeenre meenten ende des cloesters vors.

[4] ende dat selve diep sullen die vorg. meente daer weder antasten daer wy dat laten ende holdent voertan als sie van oldes plegen to doen, durende an beyden zyden tot ewygen dagen.

[5] Weert oec sake dat yemandes bynnen onser marke dat vors. diep der vorg. gemene meenten tobehorende staende te holden demmede offte behinderde, daer sie scaden by lyden solden, daer loven wy em guet recht to wedervaren laten over diegene die em daerynne behinderen, so vele in ons is ende wy vermoegen.

[6] Sonder argelist.
Dat orkonde wy myt onser stad zegell.

[7] Ghegheven in den jaer ons Heren dusent vierhundert drie ende tsoventich, des wondesdages na den hilligen Pinsterdage, doe Gosen van Dulk, Herman Koning, Johan Tedema ende Johan Koenrades borgermestere waren onser stad.

Bijlage 2

GrA T1473-8 regest nr. 76 (10 november 1422)

Burgemeesteren en Raad van Groningen oorkonden, dat de kluftmeesters van 'Gaddinge cluft' voor hen hebben verklaard, de broeders, zusters en armen 'to den Hilghen Gheeste' voortaan vrij te stellen van geldelijke bijdragen voor graafwerk ten behoeve der stad, met bepaling, dat zij als vroeger dienst zullen doen, wanneer de kluft zelf graaft, zoodat ieder huis daartoe een mensch zendt. Voorts zal het huis van wijlen heer Herman vrij zijn 'van waken ende van allen stad dienste', vermits men daar bedden houdt voor arme reizigers, voor welke vrijheden heer Johan Namynck 'provisor des Hilghen Gheestes' een som gelds voor de nieuwe gracht van den 'lotte' naar de stad heeft gegeven.

[1] Wij borghermeistere ende raed in Groningen bekennen ende tughen mit desen openen breve dat voer ons synt ghecomen de cluftmeysters van Gaddingecluft ende bekanden dat sie vry ende quijt ghegeven hebben den broders, susters ende den armen de nu ter tijt synt to den Hilghen Gheeste ende yn tokomenden tijden comen sullen, dat sie tot ghenen graven to der stad behoef ghelden sullen na datum des breefs, mer wanneer de cluft selven gravet, also dat elck hues daer enen menschen to sendet, soe sullen de broders, susters ende armen voers. graven als sie to desen daghe to ghedaen hebben.

[2] Ende her Hermans hues – den God ghenedich sy – dat sullen sie mede vrij hebben van waken ende van allen stad deenste in den dat men daer beddinge holdet daer arme wechverdighe lude rosten moghen.

[3] Voer welke vrijheit her Johan Namelick, provisoer des Hilghen Gheestes, hevet ghegeven ene summe gheldes totter nyer graft de ghegraven is van den Lotke to der stad, daer der voers. cluft wal an ghenoghede ende wij mit den Rade wal an tevreden synt.

[4] Ende willen dat men hem dese voers. punten stede ende vast holde tot ewighen daghen, sonder arghelist.

[5] Dat orkunde wij mit onser stad seghel.

[6] Ghegeven in den jaer onss Heren dusent vierhondert twe ende twintich, op Sunte Martinus avent in den wynter, doe Reynolt Hughinck, Bruen Klinge, Henric ter Brugge ende Detmar Rengers borghermeistere weren onser stad.

Bijlage 3

GrA T2041-113 (15 mei 1611)

Overeenkomst tussen burgemeesteren en raad van Groningen en het Winsumer zijlvest, over het graven van de kleisloot, de overtocht, de brug aldaar en de Paddepoelster pomp

Copia

[1] Alsoe deur onderlinge communicatie bij die heren gecommitteerden van den Erb. Raedt der Stadt Groningen met Hoeffmeister ende eenige Schepperen van Winsumerzijl nopende het graven van de Cleijsloodt ende maeckinge van de overtocht ende brugge aldaer,

[2] deur peijlinge bevonden het meerendeel van de Cleijsloodt nae die overtocht streckende meerder als een voet tot op te oldeste grondt dieper te wesen als het diep beginnende an die noordtsijet van de overtocht, considerierende dat, indien nodich, die Cleijsloodt noch can dieper gegraven worden, daeruut apparentelijck blijckt nu goede occasie te hebben om die sware last van de overtocht t'ontgaen,

[3] mits maeckende aldaer in plaetse die bij der Stadt belooffde brugge van ses voeten wijdt, gelijck die schieve till bij Suidtwolde, met praesentatie indien d'eene of d'ander deur het water daerdeur schade lijden muchte, die brugge an de overtocht bij des olijslagershuis aen 't sueden te doen maecken, gelijck sulckes voer 14 dagen is geaccordiert,

[4] tot versterckinge van 't geene voergesc., soelen Borgemesteren ende Raedt

• die versieninge doen, dat de Paddepoelsterpompe under deur die Kleijsloodt gelecht sal worden omme het Paddepoelster water daerdeur in die tochtsloodt in de hammerick aen 't suiden van de Kleijsloot te doen lopen,

• oock die andere pompen soo nu in die Kleijsloot gaen, tot discretie van Hoeffmeister ende Schepperen, insonderheijt van die lege landen, dammen ende dichte te maecken, dat daer geen water deur loopt, ten sij met wille der legelanster schepperen, unde anders niet,

• beloven oock een goede pendtdamm, met palen ende plancken wall versien, in die tochtsloot bij die klappe van de Korendijck tot goet contantement te leggen ende t'onderholden.

• Oock alle versekeringe te doen, dat deur die Kleijsloodt geen meerder water dan daer in regent in 't Winsumer Zijlvest sal comen, ten waer die schepperen van die lege landen sulfst begeerden in drooge tijden doer oepeninge van die pompe bij de Kurretill eenich water in heur zijlvest te hebben.

[5] Dit alles is ons Borgemeesteren ende Raedt der Stadt Groningen, ende uns, undergeschreven Junckeren, Hoefflingen ende Egenarfden in de lege landen 't sulfde zijlvest mede te wille unde wordt bij ons alsoo angenomen unde ratificeert.

[6] Actum Groningen den achten Maij anno 1611.

(Onder stondt met verscheiden handen getekent:)

Ter ordonnantie der h. Borgemeisteren ende Raedt upg.

Kempo Adriani, secr.

Hierna volgen nog de namen van ingelanden van het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest.

Bijlage 4

Uit het resolutieboek van burgemeesters en raad van Groningen (GrA T1605-314.2)

Saturni den 6^{den} novembris 1619

Op de requeste van de schepper van Innerdijck omme bij d'olde Ebdingepoorte een pompe te mogen leggen omme bij droege tiden ende andere gelegentheiden doer deselve water in te laten lopen in de Kleijsloot tot gerijff van de schipvaert ende om varsch water tot hunne beesten te mogen hebben, dies dat hie schepper ende anders niemant de sloetel van de voorseijde pompe mach hebben.

D'heren borgemesteren ende raet vinden geraetsaem dit versoeck te houden in naerdere deliberatie, committerende den heren borgemester Abel Coenders, de raetsheren Johan Drewes ende Willem Geerts omme mit den heer Isselmuiden over desen handel in communicatie te treden ende so moegelick de saecken daerhen dirigeren dat op de voorseijde plaetse verlaten gelecht mogen worden.

In de marge:

request omme een pompe bij Ebdingepoorte